

SELITVENA GIBANJA OB ZAHODNIH MEJAH SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA: TEME IN PROBLEMI

Aleksej KALC

NŠK Trst - Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Ul. Petronio 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

Prispevek obravnava selitveno problematiko na slovensko-italijanskem mejnem območju, s posebnim ozirom na slovenska gibanja, v luči kompleksnih naravno-geografskih, družbeno-gospodarskih, narodnih in kulturnih značilnosti kot tudi politično-teritorialnih sprememb, ki jih je ta prostor doživel v teku zgodovine. Izpostavljeni so posamezni selitveni primeri in posebnosti, ki opredeljujejo selitveno problematiko tega področja in ki postavljajo preučevalca pred nova metodološka in interpretativna vprašanja. Govor je o sezonskem izseljevanju v Slovenski Benečiji in njegovem "strukturnem" položaju v gorskem družbeno-gospodarskem sistemu; o priseljevanju v Trst kot dejavniku njegovega večetničnega družbenega tkiva in drugih selitvah z ozirom na vprašanje tipologije in usmeritve tokov. Pri obravnavi medvojnega obdobja je izpostavljena problematika slovenskega (in hrvaškega) izseljevanja iz Julijske krajine, pri obdobju po drugi svetovni vojni pa predvsem svojstveno izseljevanje s Tržaškega v Avstralijo, s posebnim ozirom na njegove družbeno-kulturne posebnosti in večetnični značaj, ter vprašanje množičnega odliva prebivalstva iz Slovenske Benečije.

Ključne besede: selitve, izseljevanje, zahodna Slovenija, Beneška Slovenija, Furlanija-julijska krajina

Namen tega prispevka je podati kratek oris selitvene problematike v slovensko-italijanskem mejnem prostoru v teku prejšnjega stoletja in do prvih desetletij po drugi svetovni vojni, s posebnim ozirom na slovenska gibanja. Naj bralec ne pričakuje celovitega preseka skozi selitvene procese in z njimi povezane aspekte. Tega nam ne dopuščajo niti prostor, ki ga imamo na razpolago, in še manj dosedanje študijske obravnave te problematike, ki še ni bila deležna take pozornosti, kot bi si jo zaradi svojih značilnosti in posebnosti zaslužila. To tem bolj, če pomislimo, da je območje, o katerem je govor, eno izmed izrazitejših evropskih narodnih stičišč, kjer se srečujejo romanski, slovanski in germanski svet, in hkrati kraj prepletanja mednarodnih političnih, gospodarskih in širših geostrateških interesov, ki so v zadnjih dveh stoletjih v dobrem in slabem zaznamovali njegovo zgodovino in samo identiteto; da gre za po obsegu relativno majhen, a geografsko izjemno raznolik prostor, ki ga

označuje navzočnost alpskega in predalpskega sveta, furlanskega nižavja, Krasa in na jugu severnojadranske obale; in končno, da si je skozi ta prostor srednja in širša podonavna Evropa utrla svojo pomorsko pot v svet in omogočila razvoj takšnega cvetočega pristanišča, kot je bil Trst, ter nekaterih manjših, a pomembnih industrijskih in urbanih centrov. Te strukturne značilnosti in dogajanja so jasno zaznavni tudi v selitveni problematiki, ki se je po eni strani prepletala z mehanizmi družbeno-gospodarskega razvoja, po drugi pa so nanjo vplivali nacionalni in ideološki konflikt ter politična zgodovina nasploh. Naloga, ki si jo tukaj zastavljamo, se torej omejuje na predstavitev najpomembnejših izseljenjskih primerov in na izpostavitev problemskih sklopov, ki opredeljujejo izseljenstvo tega področja in ki postavljajo preučevalca pred nova metodološka in interpretativna vprašanja.

Pregled začinjamo v Slovenski Benečiji, najzahodnejšem ozemlju, ki je zgodovinsko poseljeno s slovenskim prebivalstvom; obsega porečje Nadize in Tera ter dolino Rezije. Že poimenovanje Slovenska Benečija ali tudi Beneška Slovenija in italijansko Slavia Veneta nas opozarja na posebnost tega območja, ki je dolga stoletja spadalo pod Beneško republiko, po razpadu le-te leta 1797 prešlo pod avstrijsko in vmes za kratek čas pod francosko administracijo, dokler ni leta 1866 postalo del zedinjene italijanske države, kateri pripada še danes. Beneški Slovenci so tako, razen v relativno kratkem obdobju, ko so bili združeni z ostalimi sonarodnjaki, prehodili ločeno zgodovinsko pot skozi stoletja, kar je na svojevrsten način zaznamovalo njihovo kulturo in identiteto. Za primer naj omenimo le, da je Benečija občutila le odmeve preporodnega gibanja, ki je zajelo slovenski narod v drugi polovici 19. stoletja, in da Benečani niso nikdar imeli možnosti izobraževanja v maternem jeziku, saj v Benečiji ni bilo slovenske šole, ki je drugod v slovenskih deželah odigrala ključno vlogo pri uveljavljanju enotnega slovenskega jezika in slovenske kulture. Nasprotno, italijanska država je v njih videla predstavnike neke primitivne podkulture in jih tudi zaradi varnosti pred slovanstvom vzgajala v duhu italijanstva. Beneška skupnost vsekakor ni izgubila svojih izvornih etnično-kulturnih značilnosti, zaradi katerih se danes izstopa tudi v okviru vseslovenskega etničnega prostora (Stranj, 1992; Clavara-Ruttar, 1993; Grafenauer et al., 1978).

Med distinktivnimi elementi Beneške Slovenije pa je prav gotovo tudi pojav izseljevanja. Benečija je eno izmed najizrazitejših slovenskih izseljenjskih območij. Njeno izseljenstvo po tipologiji in splošnem poteku vsekakor sovпада z izseljenjskimi gibanji, ki so zajela furlanska alpska in predalpska območja. Razvila so se kot strateška opora gorski preživetveni ekonomiji, ki jo je pestil rastoči razkorak med tradicionalnimi, kmetijskogospodarskimi resurzi in potrebami prebivalstva. Bila so v glavnem sezonskega in začasnega značaja ter tesno vezana na določene poklice ali dejavnosti. V prvi razvojni fazi, ki se je ponekod začela že v poznem srednjem veku in trajala nekako do prvih desetletij 19. stol., so se pokoravala letnemu produktivnemu ciklusu gorske agrarno-pašniške ekonomije in sovpadala nekako z "mrtvim" zimskim obdobjem. Izseljenci, večinoma moški, so takrat zapuščali svoje domove in odhajali na delo kot gozdarji, splavarji, a tudi kot krošnjajji z domačimi izdelki ali kupljenim blagom ter kot potujoči obrtniki. V drugi razvojni fazi, v 19. stol., pa se je pojav v marsičem spremenil, k čemur so precej pripomogli tudi zunanji družbeno-gospodarski dejavniki, v prvi vrsti razvoj delovnega tržišča, ki sta ga spodbujala gradnja javne infrastrukture in urbanizacija. Medtem ko je bilo dotlej izseljevanje omejeno na določena področja, se je sedaj razširilo na ves gorski in predgorski pas in delno tudi v furlansko nižino ter zadobilo množične razsež-

nosti. Sezonskost se je podaljšala in se premaknila na pomladanske, poletne in jesenske mesece, poklicna struktura se je preobrazila v prid zidarjem, klesarjem in nespecializiranim gradbenim delavcem, podaljšale pa so se tudi izseljenjske poti, ki so vodile vse globlje v srednje in vzhodnoevropski prostor. Izseljevanje je skratka postalo nepogrešljiv "poklic" gorskih območij in prešlo v splošno logiko gorske družbeno-gospodarske strategije (Cosattini, 1983; Musoni, 1902).

V tem splošnem razvojnem kontekstu izstopa Benečija z nekaterimi svojstvenimi potezami in se ponuja kot interesanten primer k debati okrog interpretacij izseljenjskega pojava v alpskem okolju, ki je bil dejansko zelo raznolik in se je le v širših obrisih ujemal z nakazano shemo. Pomudimo se najprej v dolini Rezije, ki sodi med najstarejša izseljenjska območja celotnega vzhodne alpskega loka. Prebivalci Rezije so se posvečali neagrarnim dejavnostim izven doline že vsaj od srede 16. stoletja. Takrat nam dokumenti pričajo o številnih rezijanskih trgovcih, ki so krožili po nižinski Furlaniji in avstrijskih deželah ter ponujali železne predmete, orodje, tekstil in drugo drobno blago po sejmih in od hiše do hiše, mnogi pa so odhajali izmenjavat domače izdelke, zlasti sir in volneno blago. Večina se je s popotnim trgovanjem ukvarjala sezonsko, nekateri pa so že izstopali iz gorskega kmečkega produktivnega ciklusa in podaljševali čas svojega izostanka, medtem ko je na začetku 17. stoletja obstajala tudi številčna kolonija rezijanskih trgovcev v Pragi (Perusini, 1948; Kalc-Kodrič, 1995). Dosedanje študije tega starejšega izseljenstva še niso podrobneje analizirale in ocenile njegove teže v takratni ekonomiji doline, čeprav nam nakazane številke in stratifikacija rezijanske izseljenjske družbe dajejo sklepati že o strukturnem značaju pojava. Nobenega dvoma pa ni, da je bilo temu tako v 19. stoletju, ko je izseljevanje postajalo vse bolj prevladujoč gospodarski faktor, ki je s svojimi množičnimi razsežnostmi globoko vplival na način življenja in družbene značilnosti rezijanskega prebivalstva. Glede tega je zgovoren podatek, da se je po letu 1890 več kot 80% poročenih moških ukvarjalo s poklici, ki so predvidevali začasno ali trajnejšo odsotnost iz doline, in da je na primer leta 1901 izseljevanje zajelo kar 1638 oseb na 3942, kar pomeni skoraj 42% prebivalstva (Morassi, 1982; Cosattini, 1983, 30-32). Vzporedno je prihajalo do postopne involucije tradicionalnega agrarno-pašniškega gospodarstva, ki je izgubljalo najčvrstejšo delovno silo in slonelo na ravnih ženskega in zlasti starejšega prebivalstva, glede na to, da se je med izseljenci vse bolj večalo število žensk.

Ta proces vse večjega uveljavljanja "zunanje ekonomije", ki je omogočil izboljšanje življenjskega standarda v primerjavi s kmečkim prebivalstvom v nižinskih predelih, je potekal podobno kot drugod z vključevanjem v širše srednjeevropsko delovno tržišče in s preobrazbo poklicne oziroma zaposlitvene strukture izseljenstva, v kateri so prihajali v ospredje zidarski in drugi

poklici, vezani na gradbeništvo. Vendar so Rezijani tudi v novi razvojni fazi sezonskega izseljevanja ostajali še vedno zvesti tudi tradicionalnim dejavnostim, tako krošnjarstvu kot obrtnim poklicem, med katerimi se je v tem obdobju močno razvilo zlasti brusarstvo, ki je postalo nekakšen sinonim rezijanskega izseljenstva (Longhino, 1992). Pri tem je vredna posebnega poudarka nekakšna poklicna specializacija, do katere je v drugi polovici stoletja prišlo v štirih naseljenih skupnostih znotraj doline: zidarji so bili koncentrirani predvsem na Bili (it. San Giorgio) in delno v Njivi (Gniva), kjer je bilo tudi lepo število trgovcev; tradicionalni, na popotništvo vezani izseljenski poklici, pa so bili doma predvsem v Osojanah (Oseacco) in Solbici (Stolvizza), s tem da so v prvi prevladovali trgovci, v drugi pa brusarji (Morassi, 1982, 48-51). Preučevalci rezijanskega izseljenskega pojava in družbeno-gospodarske stvarnosti so se že spraševali o dejavnih takega razvoja, pri čemer ni zanemarljivo tudi sovpadanje omenjene diferenciacije s kulturnimi in jezikovnimi razlikami med naseljenimi skupnostmi in razporeditvijo priimkov (Merkù, 1985/86; Kalc, 1990; Rotta, 1988). Predvsem pa je indikativna močna težnja po izolaciji posameznih rezijanskih skupnosti in poudarjena endogamija, na katero opozarjajo dosedanje študije in ki je vsaj pri trgovcih ni težko razlagati v smislu družinske politike ekonomskega in finančnega povezovanja (Morassi-Panjek, 1984).

Pristop z vidika "gradnje sorodstva" in širših družbeno-gospodarskih dinamik je nedvomno med ključnimi analitičnimi smernicami za razumevanje rezijanske izseljenske stvarnosti, v povezavi s tem pa tudi preučevanje razvoja poklicev, dejavnosti in podjetniških oblik. Dolgotrajna "vzdržljivost" tradicionalnih poklicev predpostavlja namreč določen evolucijski proces in sposobnost prilagajanja razmeram, ki jih je narekovala kapitalistično zasnovana družbeno-gospodarska modernizacija. Toda kakšni in kako učinkoviti so bili odgovori na te izzive? Razpon socialno-ekonomske stratifikacije, ki se je raztezala od pravih velepodjetniških trgovskih dinastij, ustaljenih v večjih mestnih središčih, prek nekakšnega srednjega sloja delno še potujočih in s časom vse bolj "sedentarnih" trgovcev in brusarjev do malih preprodajalcev drobnega blaga in potujočih obrtnikov, čigar osnovni adut poklicnega preživetja je ob omejeni akumulaciji bila izrazita mobilnost, nam že sam po sebi ponuja sliko, v kateri kroži okrog iste izseljenske osi in v osnovi istih gospodarskih dejavnosti vse od kapitalistično profitnih do čisto preživetvenih strategij.

Na območju Nadiških in Terskih dolin je izseljenski pojav zadobil precej drugačne kvantitativne in kvalitativne razsežnosti. Začetki, v prvi polovici 19. stoletja, so bili tudi tu vezani na sezonsko trgovanje, in sicer na prodajanje dokaj bogatega sadnega pridelka in pitanih kostanjev ter krošnjarjenje z izdelki domače lesne obrti in drugimi drobnimi artikli. S časom je popotna trgovska

dejavnost, v teh krajih imenovana "guziranje" (iz nemškega hausieren), vse bolj prehajala na preprodajanje nakupljenega blaga, se podaljševala v teku leta in v mnogih primerih, bolj ko so se poti krošnjarjev daljšale v notranjost avstro-ogrskih in celo ruskih dežel, izgubljala sezonski in pridobivala dolgotrajnejši značaj (Kalc-Kodrič, 1995, 141-142). Ko so z novo razvojno fazo furlanska sezonska izseljenska gibanja doživela tipološko in strukturno preobrazbo, se je tudi med izseljenci iz Nadiških in Terskih dolin začelo večati število gradbenih in drugih delavcev, ki so večino leta prebijali na raznih deloviščih in se le v hladnejših mesecih vračali domov. Značilno pa je, da je izseljevanje ostajalo skozi vse 19. stol. daleč pod povprečjem ostalega furlanskega alpskega in predalpskega loka. Po uradni statistiki v zadnjih desetletjih 19. stoletja v Nadiških dolinah delež sezonskih izseljencev ni presegel 2,6% prebivalstva, na prehodu stoletja pa je znašal 3,3%, medtem ko je povprečje na celotnem furlanskem gorskem območju dosegalo viške do 13,7% (Cosattini, 1983, 30-31). Šele v desetletju pred prvo svetovno vojno se je nadiško okrožje nenadoma povzpelo po lestvici izseljenskih območij z deleži, ki so presegali 12% prebivalstva in ki so se v posameznih vaseh dvignili do 18 in celo 31%. K temu je treba še prišteti na začetku 20. stoletja precej relevanten pojav izseljevanja v ZDA, ki mu drugod v gorski Furlaniji ni bilo enako močnega primera. Kljub temu, da ga je statistika zaradi čezoceanskega značaja uvrstila med stalno izseljevanje, je šlo v resnici tudi tu za začasno, saj se je večina izseljencev po daljšem ali krajšem delovnem postanku vračala domov (Kalc, Kodrič, 1995, 141).

Skromna razsežnost je gotovo eno od temeljnih vprašanj izseljenskega pojava v Nadiških dolinah, ki do danes še ni dobilo dovolj prepričljivega odgovora. Pozornost je vzbudila že pri prvih opazovalcih na začetku 19. stoletja. Ti so jo pod vplivom iluministično racionalistične izobrazbe, podkrepjene z etnocentričnim predznakom, pripisovali "skromnim potrebam" skrajno zaostalega prebivalstva ter njegovi tmasti nedozetnosti do kakršnihkoli novosti ter napredka (Rota, 1807, 38). Čeprav z manj obremenjenim odnosom se je v začetku tega stoletja na kulturne argumentacije skliceval tudi eden izmed vodilnih preučevalcev furlanskega izseljevanja, geograf Francesco Musoni, ki je ob značilnostih okolja in relativno ugodnejših razmerah za kmetijstvo in pašništvo opozarjal na vlogo "etnografskega dejavnika". Slovansko prebivalstvo naj bi bilo močno navezano na lastno zemljo in na mirno družinsko življenje, od katerega naj bi se ne bilo pripravljeno ločevati, tudi za ceno odpovedovanja boljšim življenjskim razmeram (Musoni, 1902, 366). Še pred Musonijem so nekateri drugi spominjali tudi na edinstvene dednopravne navade v slovanski beneški skupnosti, in sicer odrejanje enemu sinu polovico posestva namesto razdeljevanja le-tega med vse potomce, kar je nekoliko zadrževalo drobljenje

zemljiške posesti (Blanchini, 1898, 21). Vendar, če je bil odnos do izseljevanja res odvisen od "etničnih" razlogov, kako naj si potem razlagamo izrazito izseljensko tradicijo Režijanov? Poznejši preučevalci izseljevanja z nadiškega in terskega območja se z vprašanjem zapoznelega uveljavljanja tega pojava niso spoprijeli na poglobljen način, pač pa so se omejili na bolj ali manj kritično razmišljanje o hipotezi "etničnega dejavnika" ter konceptu "izoliranosti", na katerega so se pristaši etnične teorije sklicevali za razrešitev zgoraj nakazanega protislovja (Meneghel-Battigelli, 1977, 19; Pagani, 1968, 106-107).

Številne študije zgodovinarjev, geografov, ekonomistov in antropologov, ki so v zadnjih desetletjih postavile pod drobnogled alpski prostor, so razgalile vso kompleksnost njegove družbeno-gospodarske stvarnosti, v kateri prihajajo do izraza ob podobnostih tudi številne in izrazite posebnosti ter anomalije. Šibkost poenostavljenih, obče veljavnih interpretacijskih modelov in predvsem razlag migracijskega pojava na podlagi samo enega ali drugega vzročnega dejavnika je dokazala zlasti ekološka antropologija, z uveljavitvijo ekosistemskega analitičnega pristopa k preučevanju gorskih skupnosti in, v sodelovanju s historično demografijo, z opazovanjem razmerja med prebivalstvom in okoljem, v katerem to živi in ga gospodarsko izkorišča (Viazzo, 1997, 11). Analogno, kot je bilo storjeno za številna območja in posamezne skupnosti znotraj alpskega prostora, bo torej tudi v Benečiji, za razumevanje njenega izseljevanja, treba odgovoriti na temeljna vprašanja o značilnostih demografskega sistema in njegovih homeostatičnih sposobnosti (sposobnost vzdrževanja nizkega demografskega pritiska z uravnavanjem ravnovesja med rojstvi in smrtmi) v dolgi časovni perspektivi, ki so se, kot je danes znano, od skupnosti do skupnosti in od regije do regije lahko bistveno razlikovale. In bistveno se je v kontekstu ekosistemskih mehanizmov lahko razlikovala tudi strukturna vloga in torej razsežnost sezonskega oziroma začasnega izseljevanja, ki si ga ni mogoče predstavljati kot avtomatičnega in nujnega odgovora na porušeno ravnovesje med prebivalstvom in krajevnimi resursi. Nadalje bo zanimivo razumeti sistemске spremembe, zaradi katerih je proti koncu 19. stol. v Nadiških in Terskih dolinah izseljevanje začelo vse močneje prodirati v družbeno-gospodarsko logiko, ob upoštevanju dejstva, da izseljenski pojav spet ni bil nujno le rezultat preobljudenosti in ekosistemskega neravnovesja in ga torej ni mogoče vzročno povezovati zgolj z nujno ter revščino (Viazzo, 1990, 190 sq.; Viazzo, 1997, 14-15). V okviru preučevanja izseljevanja iz alpskega prostora, ki je prispevalo temeljne metodološke in interpretacijske doneske k razumevanju pomena migracijskih gibanj nasploh, se nadiške in terske skupnosti skupaj s še številnimi drugimi podobnimi primeri (zapoznelega uveljavljanja izseljevanja) ponujajo s problematiko, ki ravnokar prispeva k novemu zagonu alpskih studij in katere možnost razrešitve vidijo preučevalci v

raztegnitvi retrogradne ekosistemske analize (Viazzo, 1997, 16). Benečija pa se ponuja tudi kot laboratorij za primerjalno preučevanje zaprtosti oziroma odprtosti gorskih ekonomskih in demografskih sistemov ter pojava, ki so ga preučevalci opredelili kot "alpski paradoks" in ki je v Režiji zadobil res izrazite poteze: po eni strani odprto, na virih sezonskega in začasnega izseljevanja slonečo ekonomijo, na drugi pa demografsko in kulturno, tudi pred vplivi samega slovenskega sveta skoraj hermetično zaprto sfero, ki si po mnenju etnojezikoslovcev zasluži naziv enkratnosti (Merkü, 1985/86).

Pustimo Benečijo, h kateri se bomo še vrnili, in preidimo k naslednjemu primeru, to je Trstu ter njegovemu zaledju. Z vzponom nad sistem severno-jadranskih komunalnih jeder srednjeveškega izgleda in družbeno-gospodarskega značaja, kakršen je bil še na začetku 18. stol., je Trst, s svojo pristaniško-merkantilno in industrijsko vlogo v funkciji velike habsburške monarhije, pomenil eno najmočnejših koncentracij prebivalstva v srednjeevropskem prostoru. V 18. stol. se je njegovo prebivalstvo z zagonom proste luke in nadaljnjimi vladnimi posegi v prid gospodarskemu razvoju ter urbanizacije že več kot popeterilo in prešlo od slabih 4.000 duš, naštetih leta 1735, na skoraj 21.000 leta 1800, v vsej občini pa od nekaj več kot 7.000 na skoraj 30.000. Ob vsedravnem štetju leta 1869 je v Trstu živelo že 123.000 prebivalcev, v obdobju največjega gospodarskega vzpona do leta 1910 pa je število naraslo na skoraj 230.000 oseb (Montanelli, 1905; Fuchs, 1963). Ni treba posebej poudarjati, da sta k takemu razvoju prispevala le skromno naravni demografski prirastek (upoštevajoč tudi, da so v tem obdobju ljudje v mestih dosti umirali in se malo rojevali, kar je bilo za Trst še posebej značilno) in najbolj priseljevanje. Med 1881 in 1910 je tako znašal naravni prirastek 23.374 oseb, medtem ko je migracijski saldo dosegel 61.632 oseb (Cattaruzza, 1979, 43). V luči kompleksnega spleta priseljskih in izseljenskih tokov, njihovih dinamik in strukturnih značilnosti, geografskega in socialnega izvora, družbeno-gospodarskih dejavnikov in motivacij, ki so jih spodbudile, se nam potemtakem razodeva proces oblikovanja tržiškega družbenega tkiva in vloge, ki jo je mesto kot atraktivni ter gravitacijski pol odigralo v razvoju ožjega in širšega zaledja.

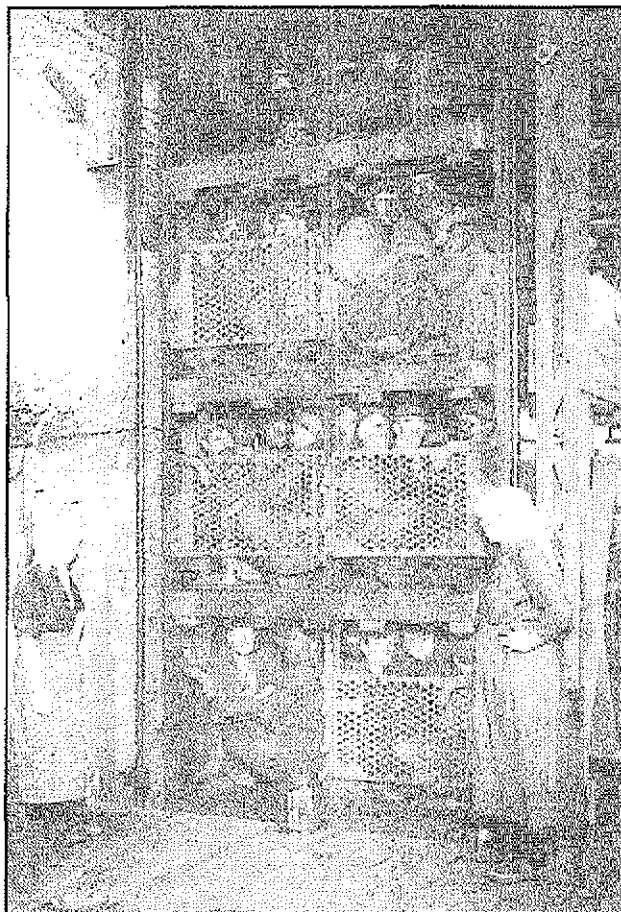
Ko govorimo o selitvenih gibanjih v smislu formiranja urbane družbe, pa se pri Trstu ne moremo omejiti edinole na kvantitativne, demografske in socialno-ekonomske ter kulturno-antropološke aspekte, ker se v tem razvoju pojavlja kot eden izmed ključnih prvinskih elementov tudi etnična spremenljivka. Ne gre toliko za prisotnost judovske, grške, srbske, armenske in še drugih etničnih skupnosti, poleg nemške, ki so se (tudi ob podpori pozitivnih zakonskih posegov) usidrale v Trstu s točno opredeljeno, večinoma "elitno" gospodarsko vlogo in prispevale svoj delež h kozmopo-

litskemu značaju mesta. Bistvo problematike je v geografskem položaju Trsta na zgodovinskem stičišču dveh etničnih območij, italijanskega in slovenskega, oziroma, če pojme še razširimo, romanskega in slovanskega, torej ob zgodovinski prisotnosti dveh etničnih svetov v njem, ki sta se sicer precej jasno statusno in socialno razlikovala. Priseljevanje, ki je vse močnejše napajalo mesto po eni strani z novim slovenskim in drugim slovanskim prebivalstvom, po drugi z italijanskim z območij znotraj avstrijske države in italijanskih dežel, je postavljalo vse bolj v ospredje, ob problemu socialne, tudi problem etnične integracije oziroma medetničnih odnosov v tržaški družbi. Hkrati je soustvarjalo predpogoje za nacionalni konflikt, ki se je razvnel v času razcveta nacionalnih idej in zaznamoval nadaljnjo zgodovino mesta. Glede tega pomislimo samo na pomenljivost dejstva, tako na ravni številčnih etničnih razmerij kot v kolektivni zavesti ene in druge nacionalne komponente, da je bil pred prvo svetovno vojno Trst s svojimi 56.000 deklariranimi slovenskimi prebivalci največje "slovensko mesto", pred glavnim mestom Kranjske Ljubljano in Clevelandom v ZDA (1). Trst je bil od konca štiridesetih in predvsem od šestdesetih let dalje tudi eno izmed žarišč slovenskega narodnega preporoda in v desetletjih pred prvo svetovno vojno vse živahnejše središče slovenskih (slovanskih) gospodarskih dejavnosti. Prav vsestranski vzpon slovenske skupnosti, s katerim so se konec stoletja omilili tudi asimilacijski procesi, in podiranje nekdanjih razmerij v družbeni hierarhiji, v kateri zdaj italijanska komponenta ni imela več ekskluzivnega elitnega položaja, sta bili predpostavki, na katerih je nastajal nacionalni konflikt.

Zgodovinarka M. Cattaruzza se je v svojih študijah o nastanku mestnega proletariata že temeljito spoprijela s problematiko doseljavanja v mesto in oblikovanja tržaške družbe v obdobju od srede 19. stol. do prve svetovne vojne (Cattaruzza, 1979). Razkrila je dinamične in strukturne poteze inurbacijskega procesa v luči družbeno-gospodarskih značilnosti tržaškega selitvenega zaledja in modernizacije, ki je vanj prodirala pod vplivom kapitalizma in tržnega gospodarstva. Razlike in razvojne posebnosti posameznih regionalnih stvarnosti so se tako odražale tudi v selitvenih tokovih proti mestu, čeprav so vsem botrovali isti osnovni vzgibi: po eni strani nesorazmerje med prebivalstvom in zaposlitvenimi ter življenjskimi možnostmi v okviru pretežno ruralne ekonomske stvarnosti, po drugi pa razvoj in atraktivna moč mestnega delovnega tržišča, ki sta dosegla višek po letu 1890 z ukinitvijo proste luke in močno vladno investicijsko politiko v industrializacijo. V prvi fazi, od 60-ih let do konca stoletja, sta k rasti števila mestnega prebivalstva prispevali v prvi vrsti Kranjska in Goriška, kjer se je po zemljiški odvezi začelo prestrukturiranje na mali posesti slonečega kmetijstva, naravnane po samozadostni in preživetveni logiki, v smeri tržne proizvodnje. To je imelo kot

posledico izločanje odvečne delovne sile, ki jo je novi sistem puščal zunaj oziroma vse bolj na robu produkcijskih razmerij in ki se je tudi zaradi postopne odprave tradicionalnih blažilnih mehanizmov znašla v vse bolj negotovem socialnem položaju.

Do podobnih ekspulzivnih pojavov je prišlo tudi v ostalem tržaškem zaledju, na območju Gradiške in v Istri, vendar več desetletij kasneje, tako da so procesi doseljavanja v mesto prešli v najizrazitejšo fazo šele v 90. letih prejšnjega stoletja, ko so tokovi iz Kanjske začeli že nazadovati in se je tu razmahnilo izseljevanje proti Severni Ameriki. Za razliko od slovenskih malih družinskih kmetij je v avstrijski Furlaniji, kjer je bila razširjena veleposest, kolonski družbeno-gospodarski sistem uspel nekoliko dlje kljubovati konkurenci tržišča, preden je bil prisiljen ubrati pot racionalizacije, ki je za mnoge kolone pomenila diferenciacijo gospodarskih dejavnosti z vključevanjem v neagrarno delo oziroma izseljevanje posameznikov in celih družin.

V belgijskih rudnikih je bilo veliko Beneških Slovencev (Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine, Čedad).

There were numerous Venetian Slovenes working in Belgian mines.

Še drugačne so bile istrske razmere, kjer je vladala splošna zaostalost in se je družba najdlje upirala modernizaciji, k čemur je deloma pripomogla prav povečana kohezija podeželja z razvijajočim se Trstom in obmorskimi središči. Ta je vsaj na nekaterih predelih spodbujala agrarno gospodarstvo k ustvarjanju presežkov in ugodno vplivala na nekatere neagrame dejavnosti, ni pa privedla do bistvenih sistemskih premikov, temveč je na tradicionalne strukture (od patriarhalne družine kot produktivno-porabne celice in samih načinov kmetovanja) delovala konzervativno. V zadnjih desetletjih 19. stol. se je vse bolj večalo navezovanje prebivalstva na tržaške industrijske obrate in druge delovne možnosti prek dnevnih in sezonskih migracij, medtem ko je delovno silo iz notranjosti pritegovalo kmetijstvo na severozahodu istrskega polotoka, ki se je znalo racionalneje reorganizirati v smislu povpraševanja rastočega mestnega živilskega trga. Zamujanje modernizacijskih procesov in že dokaj utečene oblike naslanjanja na mestne resurse so ob podpori kontingentnih kriznih dejavnikov pospešili tudi stalen odliv istrskega prebivalstva proti mestu. V drugi inurbacijski fazi, od začetka stoletja do prve svetovne vojne, sta tako poleg goriških, ki so še vedno ostajali dokaj živahni, prispevali k večanju tržaškega prebivalstva zlasti istrski in furlanski priseljski tokovi. Ob teh pa je proti Trstu držal tudi izredno močan tok italijanskih priseljencev predvsem iz Furlanije in Veneta, ki so se, zlasti tisti iz hribovitih predelov, zelo zgodaj pojavljali v Trstu, največkrat kotčasni poklicni delavci. Z agrarno krizo in drugimi težavami, ki so pestile kmečko prebivalstvo v letih po zedinjenju Italije, so se sprožili še tokovi z nižinskih predelov. To doseljevanje, ki ga je tvorila najosnovnejša delovna sila, je potekalo bolj v skiađu z dinamiko delovnega tržišča in je doseglo največji vzpon med začetkom stoletja in prvo svetovno vojno. Leta 1913 je bilo tako v Trstu več kot 50.000 t.i. regnicolov, t.j. italijanskih priseljencev iz kraljevine Italije (Dorsi, 1996).

Cattaruzza nas popelje tudi v notranjost tega nastajajočega mestnega družbenega tkiva skozi značilnosti njegove demografske, zaposlitvene in naseljitvene strukture, življenjskih razmer in navad v mestnem okolju, do procesov integracije in oblikovanja razredne politične zavesti. Problematika tržaških inurbacijskih procesov in širše zgodovine mesta v luči selitvenih gibanj pa ostaja še v mnogočem nepoznana. Za popolnejšo sliko je v prvi vrsti pomembno razširiti pozornost na priseljence, ki niso prihajali v Trst napajat vrst proletariata, temveč so jih sem privabile druge zaposlitvene možnosti in gospodarski načrti in so prispevali k rasti meščanskih družbenih slojev. Z vidika slovenske skupnosti je to toliko bolj pomembno za razumevanje pomena teh priseljskih tokov v razvoju slovenskega meščanstva in integracije slovenske narodne komponente v gospodarsko in vsestransko tržaško stvarnost. Pomislimo na

primer na privatno in javno uradništvo, zlasti nižje, med katerimi so bili Slovenci močno zastopani, na sicer manj številne, a prav zaradi tega toliko bolj pomembne svobodne in specializirane poklice ter podjetnike, ki so v Trstu razvili svoje dejavnosti in spodbujevalno vplivali na slovenski družbeni in nacionalni vzpon. Preučevanje problematike Trsta kot modernega priseljskega pola terja nadalje raztegnitev časovne perspektive na prejšnja obdobja, vse od odprtja proste luke dalje, ko je mesto začelo večati svojo atraktivno moč, ki pa je v teh fazah slonela na drugačnih, bolj trgovsko-obrtnih temeljih. Kdo so bili in od kod so prihajali priseljenci, ki so se v Trstu usidrali v 18. in nato v prvi polovici 19. stol., kakšen je bil njihov socialni in etnični sestav in s katerimi vzvodi in vzgibi je bila povezana njihova doselitev, kakšni so bili načini vključevanja v gospodarsko in socialno okolje, kaj so temu okolju doprinesli in kaj so v njem postali? Skratka, kateri elementi so opredeljevali to priseljevanje in v čem se je od faze do faze razlikovalo. Zlasti nas pa zanima, kako sta se spreminjala značaj in tipologija priseljskih tokov z vidika dolgega trajanja in skozi procese prehajanja od družbe starega reda k kapitalistični modernizaciji in industrializaciji.

V zvezi s tem si zaslužijo nadaljnjega poglobljanja tudi priseljski procesi v drugi polovici 19. in na začetku našega stoletja. Obrazec o izločanju presežkov prebivalstva in delovne sile, ki v preustrojenem ekonomskem sistemu podeželja ni našlo ustrezne gospodarske vloge in življenjske perspektive, učinkovito ponazarja globalne mehanizme v procesu doseljevanja v mesto in različne značilnosti tokov glede na okolje, iz katerega so izhajali. Jasno pa je, da so za temi selitvenimi premiki stali mnogo bolj kompleksni objektivni in subjektivni vzgibi in motivacije, ki jih ni mogoče razlagati samo z marginalizacijo določenih segmentov družbe in z vidika eksistencialnih izbir, ampak jih je treba razbirati tudi v luči uveljavljanja nove miselnosti, preseganja tradicionalnih vedenjskih vzorcev in odpiranja novim načinom življenja poleg iskanja ugodnejših gospodarskih priložnosti. Prav tako je razumljivo, da so bila selitvena gibanja na relacijah podeželje-mesto mnogo širša od samega procesa inurbacije, saj so jih sestavljale tudi druge, daljše ali krajše oblike mobilnosti. To ne samo v odvisnosti od geografskih in prometnih okoliščin, v skladu s katerimi so se lahko ponekod na primer uveljavile dnevne delovne migracije, ampak tudi v odvisnosti poklicev oziroma področij zaposlovanja ter namena, ki mu je služil izseljski korak kot strateška družbeno-gospodarska izbira. Problematika se nam tako zastavlja v smislu razlikovanja med dvema vrstama procesov: med selitvami "prenovitvenega" značaja, pri katerih gre za odcepitev od izvornega družbenega in gospodarskega sistema ter presajanje v novo stvarnost, in selitvami kot dejanjem "konzervacije", ki delujejo kot sestavni element izseljenčevega izvornega socio-eko-

nomskega sistema oziroma se izražajo z začasnim (daljšim, krajšim, enkratnim, ponavljajočim se) ločevanjem in kasnejšo ponovno vključitvijo vanj. Takšna shematizacija je zopet samo splošen kvalifikacijski ključ za vrsto različnih pojavov, čigar tipologija razodeva način družbeno-gospodarskega naslanjanja na mesto, ni pa jih mogoče obravnavati kot toge kategorije, ker se v času spreminjajo in pogostokrat prekvalificirajo. Tako je sedimentacija in trajno ukoreninjenje v mestnem okolju velikokrat rezultat selitvenega "dogajanja" v več fazah rajši kot enega samega odločilnega koraka; lahko je izid procesa, ki se začne z dnevnim vključevanjem v mestno delovno tržišče, kot je bilo to zelo poudarjeno pri istrskih tokovih; tudi pri sezonskem priseljevanju delovne sile se je dogajalo, kot smo videli v poglavju o migracijah na gorskih območjih, da je s časom začelo izgubljati svoj prvotni značaj in v določenih primerih prehajalo v trajno doselitev. Vsi ti aspekti terjajo preučevanje problematike na mikroanalitični ravni in prodiranje v specifične selitvenih tipologij tako v odnosu do razmer in značilnosti izvirnega kot priseljenkega okolja.

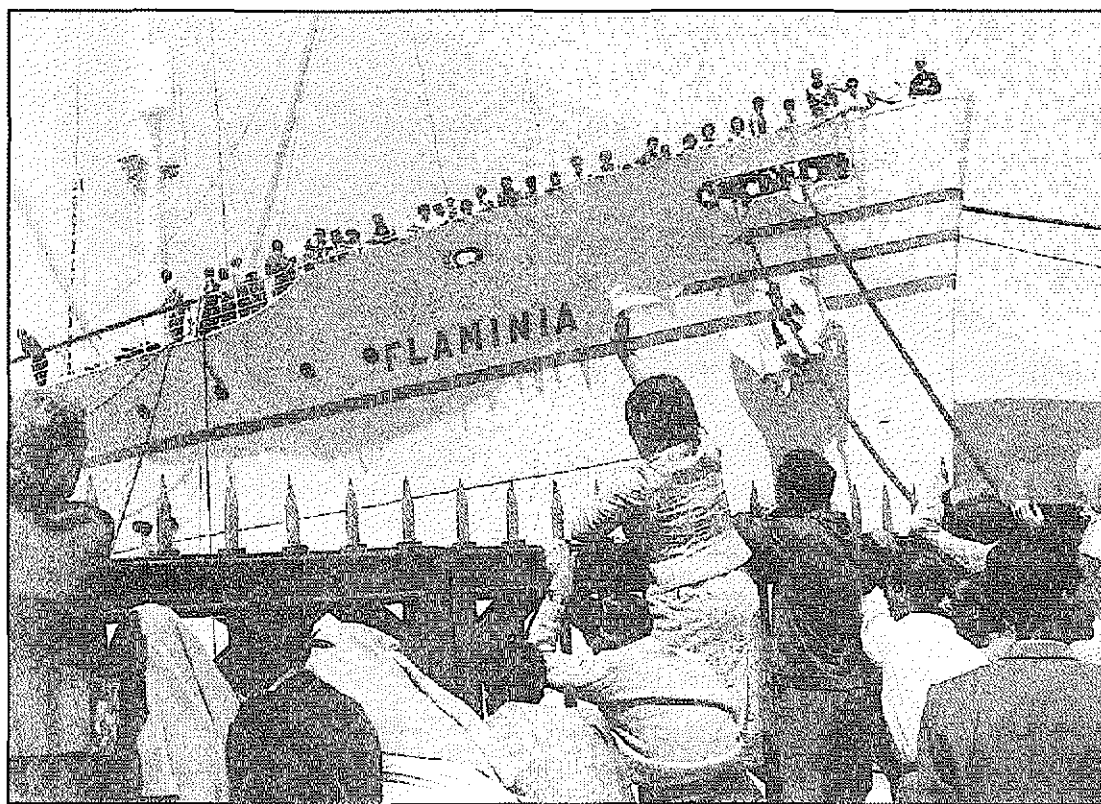
Pri vrednotenju mesta kot gravitacijskega in atraktivnega pola so zanimive tudi primerjave s selitvenimi gibanji, ki so se obrnila proti drugim ciljem, predvsem s tistimi v Ameriko. Le-ta je z vidika globalnih razvojnih premikov ravno tako delovala s svojo hitro razvijajočo se industrializacijo in vsestranskim ekonomskim vzponom kot sprejemni bazen "presežkov" evropske delovne sile in prebivalstva. Od 80. let 19. stoletja dalje, ko so se čezoceanski tokovi pojavili na območjih širšega tržaškega zaledja, so "oslabili" selitvene procese proti mestu, kar velja posebno za Kranjsko; hkrati je Trst s svojimi gospodarskimi silnicami na takšen ali drugačen način še dalje pritegoval prebivalstvo in ga odvajal od Amerike. Če stvar zelo poenostavimo, se potemtakem lahko vprašamo, do kod sta Trst in Amerika predstavljala dve alternativni istih in od kod dalje pomenita izraz različnih selitvenih vzgibov ter motivacij. Skratka: pri kom, v katerem kraju in v kakšnih družbeno-gospodarskih in širših življenjskih razmerah, v katerem zgodovinskem trenutku in zaradi katerih objektivnih ter subjektivnih razlogov ter pogojevanj je prihajal v poštev kot izseljenski cilj Trst (mesto) namesto Amerike in obratno, da ne govorimo o kombiniranih razpjetih, kakršne poznamo iz drugih evropskih primerov in ki jih je mogoče najti tudi v Trstu.

Italijansko-slovenski obmejni pas je po našem mnenju hvaležen prostor za preučevanje aspektov tipologije in usmerjenosti selitvenih tokov. Vzemimo takratno grofijo Goriško-Gradiško. Ta je mestu prispevala v obdobju od srede 19. stol. do prve vojne največji delež prebivalstva. Ob ljudskem štetju 1910 so našteji v Trstu še 22.192 ljudi, rojenih na njenem ozemlju, nasproti 20.285 rojenim v Istri in 11.423 na Kranjskem (Cattaruzza, 1979, 18). Kot že nakazano, se proces inurbacije

(pri tem ne pozabimo na prisotnost Gorice in razvijajočega se industrijskega Trziča) tu ni odvijal enotno, temveč po ločenih fazah, v odvisnosti od različnega posestnega ter družbeno-gospodarskega ustroja in razvojnih specifik v furlanskem, pretežno nižinskem, ter slovenskem, geomorfološko bolj razgibanem delu dežele. Po vsem ozemlju Goriške-Gradiške pa so prihajale ves čas do izraza tudi druge vrste izseljevanja, ki so se ravno tako razlikovale glede na specifične izvorne kontekste. Hriboviti predeli na severu upravne regije, zlasti Bovško in Tolminsko, so poznali sezonske oziroma daljšečasne selitve gozdarskih in drugih delavcev, ki so podobno kot drugod v alpskem svetu, tvorile že tradicionalno dopolnilno sestavino krajevne agrarno-pašniške in gozdne ekonomije. Tem so se pridružili kontingentni selitveni pojavi, kot je bil odhod več kot tisoč agrarnih delavcev na večinoma začasno delo v Bosno v okviru tamkajšnje avstro-ogrške kolonizacijske politike. Nato so nastopili še, sicer ne izraziti, čezoceanski izseljenski tokovi. Ti so v večji meri, a občutno manj intenzivno kot na Kranjskem zajeli tudi kraško in ožje goriško območje (Kalc, 1995, 35-36; Marušič, 1995, 61-62). Znotraj tega pa so se uveljavili nekateri po usmeritvi in tipologiji prav posebni tokovi.

Med moškim izseljevanjem, ki je držalo večinoma v notranjost avstro-ogrskih dežel, je šlo (ob splošnih, v glavnem agrarnih delavcih) za poklicne, predvsem gradbene delavce, ki so prihajali večinoma z območja Renč. O pravi specializaciji pa je mogoče govoriti pri ženskem izseljevanju, ki je vzpostavilo nekakšno preferenčno relacijo z Egiptom. To verižno izseljevanje, vzporedno s katerim je tekel tudi poklicno manj definiran in številčno šibkejši moški tok, se je dobesedno ukoreninilo v nekaterih občinah Goriških Brd, Vipavske doline in okolice Gorice, od koder so vse od odprtja Sueškega prekopa odhajala dekleta in že poročene ženske službovati kot hišne pomočnice in dojitje k bogatim družinam v Aleksandrijo in Kairo (Srebernič, 1914, 5-17). Pojav "aleksandrink" - s tem imenom so prišle v slovensko izseljensko zgodovino - ali "les Goritiennes", kot so jim rekli v Egiptu, je prešel med trajne ekonomske dejavnike kot poseben adut ženskega položaja v družini in širši družbeni skupnosti. Izražal pa se je v več variantah, od dolgoročnih, tudi po več desetletij trajajočih, ali ponavljajočih se nekajletnih bivanj, do krajših, tako rekoč ciljno naravnanih službovanj (na primer za poroko) ter v kombinaciji z drugimi oblikami ženskega izseljevanja (Makuc, 1993). Sicer so vsa, tako moška kot ženska migracijska gibanja na Goriškem ostajala še v desetletju pred prvo svetovno vojno dokaj živahna, kljub relativni stabilizaciji agrarnega gospodarstva s specializacijo proizvodnje in izboljšanimi dostopi do tržišč (železnica) ter rasti regionalnega obrtnega in industrijskega delovnega tržišča.

Na nižinskem delu Goriške-Gradiške je bila selitvena slika drugačna. Kolonski agrarni sistem je v večji meri

*Pred tržaško pomorsko postajo (NŠK; foto: M. Magajna).
In front of Trieste Maritime Station.*

vezal kmečko prebivalstvo na zemljo in (tudi prek pogodbenega razmerja) omejeval mobilnost kot sredstvo pristopanja k dopolnilnim virom zaslužka, da bi zagotovil polno izkoriščanje produkcijskih sredstev in zaščitil interese kolonskih gospodarjev. Kot smo videli, je tu množični proces sproščanja kmečkega prebivalstva in njegovega vključevanja v neagrarne dejavnosti ter prehajanja v mesto stopil v intenzivno fazo šele v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Pred tem pa je v drugi polovici sedemdesetih let z veliko odmevnostjo in kot strefa z jasnega udarila na dan južnoameriška izseljenska mrzlica, ki je sem segla kot čezmejni podaljšek iz italijanske Furlanije in Veneta. Pojavila se je po vrsti izredno slabih letin, ki so potiskale šibkejše sloje kmečkega prebivalstva že nevarno proti skrajni meji socialne in ekonomske vzdržljivosti. Predvsem pa so izpostavile strukturne šibkosti kolonskega sistema, ki brez ustrezne modernizacije in vlaganja ni bil kos vse ostrejši mednarodni konkurenci agrarnih proizvodov in je težil k vse večjemu izžemanju kolona. V tem je po Evropi začela odmevati propaganda o južnoameriških kolonizacijskih kampanjah in agrarnih politikah, ki zlasti na območju veleposesti in kolonata ni mogla ne vzbuditi zanimanja in pričakovanj. Izselitev v južnoameriške države se je kmečkim očem predstavila kot izhod iz težkega gospo-

darskega položaja in hkrati kot priložnost za pridobitev lastne zemlje. V letih 1878-79 so se sprožili prvi valovi odhodov z območja Gradiške v Argentino. Po kratkem premoru, ko so se razmere nekoliko izboljšale, se je z letom 1883 izseljenski tok pod pritiskom sosledice naravnih neprilic in katastrofalnega stanja kmetijstva zopet razživel, dokler ni v letih 1887-90 prerasel v množični beg, usmerjen tokrat predvsem proti Braziliji. Proti temu cilju je držal naposled še tretji množični izseljenski val, do katerega je prišlo v letih tik pred prvo svetovno vojno v povezavi s kolonizacijskim načrtom pod pokroviteljstvom brazilske in s sodelovanjem tridentinske cerkve (Kalc, 1995, 36 sq.; Marušič, 1995, 59 sq.).

Južnoameriška izseljenska mrzlica je v prvi in drugi fazi zajela tudi slovensko prebivalstvo, vendar v neprijetno manjšem obsegu kot furlansko. Plodnih tal ni našla niti na slovenskih območjih kolonata (in zanimivo bo razumeti zakaj), še toliko manj pa na preostalem območju Goriške. Izseljevanje v Argentino ali Brazilijo je zaradi svoje kolonizacijsko naravnane in na družinski celici kot osnovni gospodarski enoti sloneče tipologije utrezalo furlanskemu kmetu kolonu, ki je, kot rečeno, nanj gledal z upanjem v gospodarsko osamosvojitve in socialno emancipacijo. Tako je gotovo veljalo za prve izseljenske vale na koncu sedemdesetih let. Izhajali so

namreč iz najrodovitnejših kmetijskih območij in sestavljal jih je večinoma imovitejši sloj kolonov, ki so razpolagali s sredstvi za pot in prve potrebe v novi domovini. Odhajali so ravno z namenom, da se izognejo socialnemu nazadovanju in svoje imetje na nek način zaščitijo, preden ga v krizi zapravijo ali mu ta izniči vrednost. V teh primerih torej ni šlo za izgubljanje mesta v sistemu, zato so pri tem pojmi, kot izločanje ali odvajanje odvečne delovne sile in prebivalstva, neustrezni. Ti, a tudi naslednji izseljenski vali proti Južni Ameriki, so vzbudili ničkoliko ogorčenja, saj so izgledali kot revulucionarno dejanje, kar so dejansko tudi bili; pomenili so pravi afront proti veleposestnikom, ki je zamajal hegemonski položaj le-teh in ogrožal ustaljena kolonska in širša družbena razmerja (Benvenuti, 1992; Kalc, 1995, 50-51). Izseljevanje v južnoameriške države pa se je mnogim dejansko ponujalo tudi kot zasilni izhod iz že povsem kritičnega položaja, še zadnja možnost ohranitve socialnega statusa in zaustavitve drsenja na raven čistega proletariata, če ne celo pauperizma, oziroma kot upanje za dvig z dna. S temi razlogi so bili v veliki meri povezani množični odhodi proti Braziliji konec osemdesetih let, ki so zajeli že močno obubožane kmete in tudi proletarijat. Mnogi izmed teh izseljencev si z lastnimi sredstvi niso mogli privoščiti čezoceanske izselitve. Priložnost se jim je ponudila s politiko kreditiranega priseljevanja, ki so jo takrat ubrale braziliska vlada in posamezne federalne države za pospeševanje kolonizacije in širjenja kavčnih plantaž (Kalc, 1995, 46). Za razliko od nižinskega, kolonskega območja pa območje male posesti praviloma ni sproščalo celih kmečkih družin, ki bi se presajale kot osnovne produktivne celice iz "zemlje na zemljo" (čeprav v določenih momentih in okoliščinah tudi tega ni manjkalo), temveč je izločalo posameznike oziroma jih usmerjalo v diferenciacijo gospodarskih dejavnosti, kar se je seveda dogajalo tudi pri kolonatu. Tem je v vsakem primeru bolj ustrezalo začasno ali pa trajno vključevanje v agrarno, predvsem pa neagrarno kontinentalno in severnoameriško delovno tržišče.

Seveda je tipologija, usmeritev ter izrazitost izseljenskih tokov poleg osnovnih eksplozivnih in atraktivnih dejavnikov vezana še na vrsto drugih vzgibov in okoliščin, med katerimi so tudi v naših primerih izstopali propagandna dejavnost izseljenskih agentov, državna izseljenska politika, družbeno-kulturne vezi in druge afinitete med samimi izseljenci. Kot rečeno, je bilo južnoameriško izseljevanje iz avstrijske Furlanije del širšega furlanskega in italijanskega izseljevanja na južnoameriški kontinent, kjer so se reproducirale kulturno homogene in strinjene furlanske kolonije, ki so prek sorodstvenih in širših solidarnostnih vezi pomenile oporo in dajale dodatni impulz sami izseljenski odločitvi. Ti mehanizmi so pri Slovencih prihajali manj do izraza, saj se zaradi številčne šibkosti in razpršenosti po kontinentu ter pomanjkanja ustreznih organizacijskih pobud s strani

avstrijske države oziroma kolonialnih družb, niso uspeli razviti dovolj močne in atraktivne kolonije. Zaradi tega je preučevanje teh izseljenskih skupnosti zelo težavno in ostajajo še vedno zelo malo poznane, če zgodovinski spomin nanje ni že skoraj popolnoma obledel. To velja predvsem za izseljevanje v Brazilijo, ki je bilo zlasti s Postojnskega sredi devetdesetih let zelo številno, a je v kontekstu vseslovenskega izseljevanja tistega časa ostalo časovno in po značaju dokaj omejen pojav (Kalc, 1995, 39). Primeri izseljevanja v južno Ameriko vsekakor jasno izpostavljajo vprašanje usmeritve izseljenskih tokov in rekvizitov, ki opredeljujejo njihovo tipologijo in vplivajo na vzpostavljanje relacij med izvornimi izseljenskimi območji in območji priseljevanja.

Ko govorimo o Trstu in migracijah, moramo opozoriti še na en pomemben aspekt, in sicer na vlogo tega mesta kot mednarodnega prekomorskega izseljenskega pristanišča. Bolj kot zaradi organizacije čezoceanskega prometa, ki tvori vsekakor zanimivo tematsko področje, je primer Trsta posebno pomemben z vidika konkurenčnih bojev med paroplovnimi koncerni in pristanišči za obvladovanje izseljenskega prometa, potem ko se je od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje veliki evropski eksodus proti Ameriki prevesil iz zahodnega v vzhodni in jugovzhodni del kontinenta. Trst je dobil svoje prve redne proge za izseljence šele deset let pred prvo svetovno vojno in je kot avstrijsko nacionalno izseljensko pristanišče odigral le obrobno vlogo. Več kot 93% avstrijskih državljanov se je namreč še vedno posluževalo že prej utečenih izseljenskih kanalov prek tujih, večinoma severnonemških pristanišč, kar je bilo po eni strani odvisno od objektivnih faktorjev (krajše razdalje), po drugi pa od porazdelitve izseljenskih kontingentov med članicami paroplovnega kartela. Sama vključitev glavnega avstrijskega pristanišča v izseljenski promet je bila sad pobude Severnoatlantskega paroplovnega poota, pri čemer je postal Trst nekakšno bojno sredstvo proti angleški družbi Cunard Line, ki je z vzpostavitvijo rednih izseljenskih prog z Reke ogrožala vitalne interese nemških ladjarskih podjetij in pristanišč ter odprla sredozemsko konkurenčno fronto. S sprejetjem tržaške paroplovne družbe Austro-Americane v kartel so bili leta 1904 Trstu dodeljeni 4% kartelovega vzhodnoevropskega izseljenskega prometa proti Severni Ameriki, prek tega partnerstva pa je kartel lahko izkoriščal gosto mrežo agentov, ki jo je avstrijska vlada dovolila razpeti svoji nacionalni družbi po vsem avstrijskem ozemlju kot privilegij in v prizadevanju za preusmeritev tokov čez tržaško luko. Šele leta 1913 se je dunajski vladi posrečilo z neposrednimi pogajanjimi zmanjšati nemško ingerenco in z zagotovitvijo Trstu višjih tranzitnih deležev zabeležiti konkretniji, a žal kratkotrajen uspeh na poti "nacionalizacije" svojega izseljenstva (Kalc, 1992). Mesto je po prvi in tudi po drugi svetovni vojni ohranilo vlogo izseljenskega pristanišča, vendar mu je preoblikovanje evropskih poli-

tičnih meja omejilo možnosti razvoja. Povečal pa se je njegov pomen v zvezi z judovskim izseljevanjem v Palestino (Catalan, 1991).

Prva svetovna vojna predstavlja mejnik v zgodovini selitvenih gibanj na območju, ki je predmet našega opazovanja. Ne samo zaradi sprememb, do katerih je prišlo na mednarodnem gospodarskem in političnem prizorišču, in zavrtja ter preusmeritve migracijskih tokov, potem ko so Združene države Amerike z narodno selektivno priseljenko politiko drastično omejile dostop tuje delovne sile. Novost je predvsem v tem, da se je socialnim in ekonomskim selitvenim vzgibom, ki so jim vojna in povojna krizna obdobja dala še dodatnega elana, pridružil politični dejavnik. Ta je bolj ali manj, na posreden ali neposreden način zaznamoval skoraj vso nadaljnjo selitveno problematiko tega prostora, ki je tako našla mesto prej med temami politično-nacionalne kot pa družbene zgodovine.

Predpostavke za politično pogojene premike prebivalstva so nastale z vojno oziroma spremenjeno povojno politično geografijo, ko je na ozemlju t.i. Julijske krajine razpadlo avstrijsko nasledila italijanska država, najprej z vojaško in nato se s polnopravno civilno oblastjo. To je že samo po sebi sprožilo izseljenske in priseljenke premike, ki so bili mnogo več kakor samo gibanja, povezana z zamenjavo državnega aparata. Poleg umika bivših upravnih kadrov (zlasti nemškega in madžarskega) in vseh, ki so v novih razmerah izgubili ekonomske in druge pogoje za obstanek oziroma so se enostavno odločali za vrnitev v okolja, iz katerih so se bili prej po službeni dolžnosti ali drugi izbiri priselili v Trst, je izseljensko gibanje zajelo tudi širše plasti slovenskega in hrvaškega prebivalstva. Ob delu uradništva so že na začetku odhajali delavci zaradi zaprtja ali zmanjšanja nekaterih pomembnih industrijskih obratov; zaradi vojnega razdejanja so zopet odhajali oziroma se niso vračali domov begunci z območij ob fronti in podobno je bilo z bivšimi avstrijskimi vojaki, ki so se na ta način izogibali italijanskemu postopanju proti pripadnikom bivše sovražne vojske. Povsem nov konceptualni okvir, v katerem so se s povojno teritorialno ureditvijo porajala selitvena gibanja, pa je bilo vprašanje slovenske in hrvaške narodne manjšine v Italiji, katero sta, kljub začetnim obljubam o narodni enakopravnosti, italijanska država in zlasti fašistični režim obravnavala kot tujek in ga skušala načrtno raznaroditi.

Slovenski in hrvaški izseljenski procesi iz Julijske krajine med obema svetovnima vojnoma so bili vse-kakor kompleksen pojav, pogojen s spletom različnih dejavnikov in situacij, ki ga ni mogoče razlagati samo v smislu politične emigracije v ožjem pomenu besede. Sami emigranti in njihove organizacije so v svoji sredi razlikovali več vrst izseljencev, čeprav so se zaradi političnih razmer, ki so jih zapuščali v Julijski krajini, vsi

čutili begunce. Bili so po eni strani politični emigranti in taki, ki so odhajali iz politično-nacionalnih vzrokov. Mednje lahko prištevamo že vse tiste "nezaželjene", politično "nevarne" ljudi, ki jih je k odhodu prisilila vojaška okupacijska oblast, oziroma ki so postali žrtve škvadrstičnega terorja; nato pa vse javne in privatne uslužbenice, ki so bili izločeni iz službenih mest na podlagi administrativnih posegov v zvezi s pravico do državljanstva, strokovno izobrazbo, poznavanjem italijanskega jezika, jamsvi o lojalnosti do države; svobodne in druge samostojne poklice, ki se niso uklonili političnim predpisom; šolnike, ki so se odločili raje za odhod kot za službovanje v notranjosti države, kamor jih je oblast razpišila. V ta sklop sodijo nadalje številni dijaki in študenti, ki jim je bil zabranjen povratek iz Jugoslavije, da bi ne širili slovanskih narodnih idej, in seveda vsi kulturniki, prosvetarji, politični voditelji in aktivisti ter taki, ki so se umikali pred aretacijami, do vojaških obveznikov, ki so se čez mejo zatekali, da bi ušli vojni v Abesiniji.

Bila pa je še tretja kategorija izseljencev, in sicer ekonomski emigranti. Pri tem izseljevanju je šlo delno za nadaljevanje predvojnih procesov, ki so sledili že utečenim potem, kot je veljalo na primer za "aleksandrinke" in selitve s podeželja v mesto (ne samo Trst, ampak tudi druga italijanska središča). Ob njih so se razživelci še novi tokovi, ki so se obrnili proti Jugoslaviji, Franciji, Belgiji in južnoamerikskemu kontinentu, v prvi vrsti proti Argentini. Botroval jim je težak družbeno-gospodarski položaj, v katerem se je dežela znašla zaradi velikega vojnega razdejanja, zamujanja ekonomskega zagona in težavne integracije v italijanski gospodarski okvir, prepočasne industrializacije in agrarne krize. Vse to je slovensko in hrvaško prebivalstvo še bolj občutilo, ker mu je raznarodovalna politika odvzela oziroma onesposobila finančno-zavarovalni sistem hranilnic in posojilnic in je pod davčnim pritiskom mala posest drsela v zadolževanje in kritični položaj. Hkrati so oblasti nakazovale možnost izhoda iz težkega položaja s širokogrudnim izdajanjem potnih listov za izseljevanje proti Južni Ameriki, in to po letu 1927, ko je Italija začela voditi skrajno restriktivno izseljensko politiko v okviru prizadevanj za pospeševanje rasti prebivalstva (Kalc, 1996, 24-28).

Kot vidimo, se selitveni procesi v Julijski krajini v obdobju med vojnoma kažejo po eni strani v luči mehanizmov raznarodovalne politike. Ta je k manjšinskemu nacionalnem vprašanju načeloma pristopala s prevzgojitvenimi nameni, hkrati pa je pritiskala na posredne in neposredne izločevalne vzvode, da bi odstranila stebre narodne skupnosti in s tem asimilaciji olajšala prodor. To ji je tudi uspelo, če pomislimo, da je v dvajsetih letih manjšina, razen duhovščine, izgubila skorajda ves vodilni, intelektualni in sploh višji družbeni sloj. Umik tega velikega intelektualnega potenciala se je

*Tržaško prebivalstvo se je v 50. letih množično odločalo za odhod v Avstralijo (NŠK; foto: M. Magajna).
In the 50's, there were a number of inhabitants of Trieste who decided to emigrate to Australia.*

negativno obrestoval tudi v povojni zgodovini slovenske manjšinske skupnosti v Italiji. Po drugi strani se selitvena gibanja kažejo skozi prizmo družbeno-gospodarskih razmer, ki pa jih ravno tako ni mogoče ločevati od raznarodovalnega konteksta, bodisi ker so nastajale tudi zaradi načrtno diskriminacije, bodisi ker jih je fašizem izkoristil za uresničevanje t.i. etnične bonifikacije, s tem, da je s pozitivnimi posegi spodbujal odhajanje slovenskega in hrvaškega prebivalstva in ga nadomeščal z italijanskim. Pojav je tako zadobil množične razsežnosti, ki jih je sicer ob pomanjkanju ustreznih statističnih virov težko točneje kvantificirati. Verjetno pa se ocene, ki govorijo o 100.000 izseljencih in ki so jim nekateri italijanski zgodovinarji seveda oponirali z znatno nižjimi številkami, ne oddaljujejo od realnosti, čeprav je treba upoštevati, da je šlo pri ekonomskih emigrantih pogostokrat začasne odhode (Kalc, 1996, 28-30). Kvantifikacija kot tudi podrobnejša analiza strukturnih značilnosti tokov ter izseljenskih motivacij na mikroanalitični ravni, ki s prodiranjem v sfero subjektivnega doživljanja tistega časa lahko znatno pripomorejo k razumevanju izseljenske odločitve, ostajajo med poglavitnimi nalogami zgodovinopisja in ustreznih raziskovalnih ved. In to je tem bolj važno, če pomislimo, da bi v tistih okoliščinah lahko pričakovali

znatno večje izseljevanje, kot je v resnici bilo, in če se vprašamo o razlogih, zaradi katerih se primorsko in istrsko prebivalstvo ni v še večji meri umikalo izpod fašističnega škornja. Vprašanje je provokativno, še zlasti, če primerjamo slovenski in hrvaški izseljenski primer s t.i. eksodusom iz Istre po drugi svetovni vojni, ki je dejansko zajel veliko večino italijanskega prebivalstva. Primerjava je že zaradi drugačnega zgodovinskega konteksta in številnih drugih razlogov neustrezna in se lahko izrodi v poenostavljeno sojenje o razmerah ter izseljenskih vzrokih izključno na podlagi števila odhodov. Vprašanje pa utegne biti spodbudno za vrednotenje izseljenske izbire in celotne zgodovine Slovencev in Hrvatov v Italiji med obema vojnoma.

Z vidika priseljevanja in bivanja emigrantov v deželah, v katerih so pristali, je tematika še bolj artikulirana in prepredena s političnimi konotacijami, zlasti v Jugoslaviji in Argentini, kjer so bile skupnosti najštevilčnejše in najbolj organizirane. Tokovi, usmerjeni v Jugoslavijo, ki je kot matična domovina postala naravno zatočišče za večino izseljencev, so predvsem na začetku, deloma pa tudi v poznejših fazah, kot na primer za časa prebega vojaških obveznikov sredi tridesetih let, zadoobili begunski značaj, z vsemi logističnimi problemi in drugimi posledicami. Sicer je socialno in gospodarsko

vprašanje primorskih in istrskih priseljencev predstavljalo stalnico, ki je močno zaposlovala njihove organizacije in negativno vplivala na njihova razmerja s priseljensko stvarnostjo. Širok socialni razpon in poklicna profiliranost pa sta tej emigraciji vendarle omogočila visoko stopnjo družbene in gospodarske integracije. Uradniškemu kadru in pisarniškim poklicem so se ponujale gotove službe in nemalokrat vodilni položaji v upravnem aparatu novonastale države kot tudi na zasebnem področju; do izraza je prišlo podjetništvo, in to v raznih gospodarskih panogah; uspešno se je v jugoslovansko stvarnost vključilo tudi kvalificirano delavstvo, ki je doprineslo k strokovnosti v industriji, še posebno ladjedelništvu. Izjemen in posebne pozornosti vreden vidik pa je delo na narodnem in kulturnem področju. Pomislimo samo na primer Maribora, kjer so primorski emigranti po odhodu Nemcev prispevali k regeneraciji družbenega tkiva in k narodno-kulturni rasti mesta kot slovenskega središča (Hartman, 1976).

Posebno izstopajoče pri tej emigraciji v lastni domovini je, kot rečeno, njeno politično življenje, ki je povezano z vprašanjem slovanskih manjšin v Julijski krajini in protifašističnim bojem nasploh. To je bilo do danes najbolj, čeprav še ne tudi dovolj izčrpno preučeno. Izražalo se je skozi visoko stopnjo organiziranosti in prek mednarodnega antifašističnega povezovanja z denunciranjem italijanske raznarodovalne politike in razmer v Julijski krajini, z materialno in moralno pomočjo zaslužnjem bratom, a tudi s podtalnim in celo diverzantskim aktivizmom. Emigrantsko politično gibanje je dobilo svojo vlogo v okviru jugoslovansko-italijanskih meddržavnih odnosov, pri čemer je jugoslovanskim vladarjem služilo, ko se jim je to zdelo smotno, kot instrument tako zunanje politike v odnosu do agresivne zahodne sosedne kot tudi notranjepolitičnega centralizma. Sovpadalo pa je tudi z razvojem mednarodnega antifašizma in ljudskofrontnih gibanj, ob čemer se je soočalo z vse globljim notranjim razkolom med prevladujočo, iredentistično usmerjeno strujo, ki se je dokaj nekritično pokoravala centralizmu, in tistimi emigranti, ki so reševanje vprašanja Julijske krajine pojmovali v kontekstu splošnega antifašističnega boja in torej tudi boja zoper vse bolj filofašistični beograjski režim (Kalc, 1996, 35 sq.; Vovko, 1978; Vovko, 1979).

Glede priseljevanja v Argentino, ki je prihajalo večinoma s slovenskega dela Julijske krajine, je treba najprej poudariti dejstvo, da se je šele z njim izoblikovala strnjena in številčno opazna slovenska skupnost v tem delu sveta, ki dotlej, kot že omenjeno, ni privabil veliko naših rojakov. Za razliko od tistega v Jugoslavijo, je potekalo pretežno po verižnem sistemu, ki so mu bile podlaga socialne in poklicne vezi, in v skladu z ugodnimi konjunkturami argentinskega tržišča dela kot posledice urbanizacije (Mislej, 1995, 19; Kalc, 1996, 31-32). Njegova zgodovina se torej ponuja preučevalcu v prvi vrsti kot zgodba o vraščanju neke delno še kmečke, del-

no že delavske in poklicno strukturirane skupnosti v kozmopolitsko, velemestno okolje, kamor se je bila presadila kot kulturno homogena in povezano tkivo, ki je v manjšinski pripadnosti in trpki "usodi" črpalo dodatno kohezivno moč. Predstavlja pa se tudi kot zgodba o družbeni rasti in uspehih mnogih njenih članov, o društveni organiziranosti, kulturnem ustvarjanju in nenazadnje sindikalnem ter ideološko-strankarskem udejstvovanju. Pomislimo na primer na delavsko društvo Ljudski oder, ki je kot prvo zaživelo v sicer pluralni emigrantski skupnosti, in na dokaj številčno levičarsko komponento izseljencev, ki so se do konca dvajsetih let obračali proti Argentini, rajši kot proti Jugoslaviji, tudi v iskanju svobodnejših političnih razmer (Kalc, 1992). Njihova angažiranost za delavsko stvar in v komunističnem gibanju tvori vidno poglavje v zgodovini argentinske Slovenije, s tem da se močno odraža tudi v odnosih znotraj slovenske emigrantske skupnosti (Cenorio, 1988; Bogatec, 1975; Kalc, 1992). Politizacija doseže nato vsesplošne razsežnosti med drugo svetovno vojno in po njej, ko se skupnost po eni strani strne v podporo boju za osvoboditev domovine in združitve Primorcev z ostalimi slovenskimi in jugoslovanskimi brati, po drugi jo rahljajo razhajanja okrog revolucije in političnega sistema, ki je z njo prišel v domovini na oblast. Odprta stališča večine primorskih emigrantov do te oblasti in povojne Jugoslavije, ki so presegala okvire ideološke naravnosti in jih je treba interpretirati upoštevajoč manjšinsko zgodovinsko izkušnjo, so do nedavnega pomenila tudi jasno ločnico med predvojno in povojno, protikomunistično emigracijo, med dvema precej različnima svetovoma, ki sta dolga desetletja hodila ločeno razvojno pot.

Ker je šlo za italijanske državljane in torej uradno za italijanske izseljence, se pri primorski emigraciji v Argentini (a tudi v drugih priseljenskih državah) odpirajo tudi zanimiva vprašanja o odnosih tako oblasti držav priseljevanja kot italijanske ter jugoslovanske države do teh skupnosti. Kako so na primer ravnala italijanska uradna predstavništva in kakšno politiko so vodile italijanske patronatske službe v tujini in predvsem organi za fašizacijo italijanskega izseljenstva do teh svojih državljanov, ki niso skrivali ne svojega antifašizma ne svoje projugoslovanske usmerjenosti? Iz seznamov Centralnega političnega kataloga (Casellario politico centrale), v katerem so na italijanskem notranjem ministrstvu zbirali dosjeje političnih nasprotnikov, je razbrati, da so italijanski informacijski in policijski organi pozorno spremljali delovanje primorskih in istrskih emigrantov v tujini. Italiji tudi ni bilo vseeno, v katere države so se slovenski in hrvaški izseljenci namenili, saj na primer v Argentini njihovo politično delovanje nikdar ne bi moglo doseči take odmevnosti kot v Jugoslaviji, poleg tega da jih je bilo lažje držati "pod kontrolo". To potrjujejo tudi primeri deportacij nekaterih primorskih komunističnih aktivistov, ki jih je Argentina izgnala in

jih vrnili Italiji, kjer so končali v konfinaciji (Trebče, 1966, 5-6; Koren, 1979, 20). Državlanski oziroma manjšinski status te emigracije odpira tudi zapletene in težko rešljive probleme tehničnega značaja, začeni od ugotavljanja števila izseljencev, glede na njihovo narodno anonimnost tako v italijanskih selitvenih statistikah kot v statistikah priseljenskih držav. Nemalo pa je vplival tudi na nadaljnje življenjske izbire izseljencev, kot je razvidno iz sledečega primera, ki nas hkrati opozarja na pomen poznavanja osebnih zgodb in sploh raziskovanja z metodami ustne zgodovine za globlje razumevanje te naše emigracije.

Gre za zgodbo R. G. iz Repna pri Trstu, kjer je njegov oče po prvi vojni poleg kmetije imel kamnarsko podjetje z več kot desetimi zaposlenimi delavci. Po nekajletnem kovaškem vaještvi v mestu je R. G. proti koncu dvajsetih let kot sedemnajstleten fant sledil bratu in sestri v Buenos Aires, ker je bila ta pot tudi zanj, kot za prva dva, bolj obetavna kot pa domače zaposlitvene možnosti. V naslednjih letih se je tam kot ključavničar postavil na lastne noge, si ustvaril družino z rojakinjo iz Renč in bil vseskozi aktiven v primorski društveni srenji predvsem kot kulturni delavec. Po končani vojni in z združitvijo Primorske k matični domovini se je čutil poklicanega, da prispeva k njeni ponovni izgradnji v duhu idej o svobodi in socialni pravičnosti. Prodal je hišo in se z ženo in hčerko ter skupaj s številnimi drugimi primorskimi emigranti vrnil na slovenska tla, kjer se je v Ljubljani zaposlil v strojni tovarni Litostroj. Leta 1953 pa so ga napetosti v zvezi s tržaškim vprašanjem in italijansko-jugoslovansko razmejitvijo zopet močno vznemirile. V strahu pred morebitno vojno se je družina odločila za ponovno vrnitev v Argentino. Štela je takrat še enega člana, ki se je rodil v svobodni in suvereni Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, a sta mu starša, kljub svojemu neoporečnemu domoljubju, kmalu po rojstvu bila raje izbrala namesto jugoslovanskega italijansko državljanstvo, ki sta ga ohranila tudi sama, medtem ko je v Buenos Airesu rojena hčerka imela argentinskega. V sprva začasno in nato dokončno "novo domovino" Argentino sta se tako že vdruživši kot italijanska izseljenca slovenske narodnosti in jugoslovanskega duha, za razliko, da jima je demokratska italijanska država tokrat omogočila tudi brezplačno čezoceansko vožnjo (Pričevanje R. G., 1997). Ta primer sicer ni običajen, a tudi ne osamljen. Dejstvo pa je, da so na račun primorskih izseljencev v Južni Ameriki in določenih njihovih izbir, ki jih prav gotovo ne moremo povezovati z oportunizmom ter labilnim odnosom do domovine oziroma naroda, zaradi podobnih primerov in zaradi poenostavljenega tolmačenja in idealiziranih predstav o domoljubju leteli očitki in se razvemale cenene javne polemike.

Druga svetovna vojna je ustvarila predpogoje za nove politično pogojene množične premike prebi-

valstva. Povojni teritorialni preustroj je dodobra popravil rapalsko ozemeljsko ureditev v prid Jugoslavije, čeprav je na Primorskem tekla meja popolnoma po slovenskih tleh in pustila številno slovensko manjšino v Italiji oziroma, do leta 1954, v umetni večnacionalni tvorbi Svobodnega tržaškega ozemlja pod Zavezniško vojaško upravo. Hkrati so na jugoslovanski strani ostali številčno močni italijanski etnični otoki. Ta meja ni bila samo teritorialna demarkacijska črta, zarezala se je v družbeno tkivo kot rezultat dolgotrajnega nacionalnega spora in krutega vojaškega konflikta. Bila pa je tudi ločnica med dvema političnima sistemoma in del železne zaveze, ki je razdelila povojni svet v dva ideološko antagonistična bloka.

Najbolj neposreden produkt te situacije je bil že omenjeni "eksodus" iz Istre in drugih bivših italijanskih območij, ki je med leti 1943 in 1956 zajel sporno število beguncev (najresnejše ocene grede od manj kot 150.000 do okrog 200.000) (Žerjavič, 1993; Valussi, 1961; Colummi et al., 1980). Med njimi niso bili samo Italijani, ampak tudi nezanimljivo število Slovencev in predvsem Hrvatov. Po postankih v zbirnih taboriščih v Italiji so se mnogi izmed teh beguncev razpršili po svetu, večinoma pa so ostali na italijanskih tleh, zlasti v severovzhodnih pokrajinah, na Tržaškem in Goriškem. Tako imenovano ezulsko vprašanje predstavlja zapleten problemski sklop, ki se uvršča v širši kontekst problematike premikov evropskega prebivalstva kot posledice vojne in povojnega blokovskega politično-teritorialnega reda. Njegova politična odmevnost na lokalni ravni in na ravni meddržavnih italijansko-jugoslovanskih in sedaj italijansko-slovenskih oziroma hrvaških odnosov je na dlani. Prav zaradi tega so bili in ostajajo študijski pristopi do "ezulske" problematike močno politično in čustveno pogojeni, tako da razpolagamo kljub bogati italijanski tozadevni literaturi samo z maloštevilnimi neobremenjenimi obravnavami, medtem ko začenjata slovenska in hrvaška stran posvečati zasluženo pozornost tematiki sele zadnje čase. Odveč je razglašati njeno pomembnost, tako z izseljenskega kot s priseljenskega vidika. Dovolj je pomisliti na etnične spremembe, ki jih je pojav povzročil na obeh straneh meje, in na vlogo, ki so jo begunci odigrali na Tržaškem in Goriškem kot dejavnik nacionalnega in političnega (protislovanskega in protikomunističnega) utrjevanja vzhodne italijanske meje (Volk, 1997a).

Med selitvenimi premiki, ki jih je spodbudil povojni zgodovinski trenutek, ne gre nadalje prezreti primerov, kot je bil odhod kakih 3.000 italijanskih industrijskih delavcev iz Tržiča na Reko, kamor so se podali takoj po končani vojni v naletu prizadevanj za "gradnjo socializma", in od koder se je nato večina vrnila (Pupo, 1995, 128-129), ali odselitve mnogih Slovencev z ozemlja pod Zavezniško vojaško upravo, ki so se, pogosto po NOB-jevski izkušnji, odločali za začasno ali trajnejše bivanje in delo v Jugoslaviji. V občini Dolina pri Trstu, kjer

*Primorski emigranti v Mariboru leta 1932 (NŠK).
Emigrants from the Primorska region in Maribor in 1932.*

razpolagamo s točnejšimi podatki, je ta tok v prvem štiriletju po vojni znašal šestino vsega izseljevanja od konca vojne do devetdesetih let (Kalc, 1991). Tržaško je nadalje dolgo časa doživljalo učinke druge svetovne vojne in blokovske delitve tudi v svojstvu prehodne postaje za politične begunce in "displaced persons" iz vzhodne Evrope, ki so tu čakali na odhod v razne kraje sveta.

Za slovensko zamejsko zgodovino je posebno pomembna tudi slovenska politična emigracija, katere del je po umiku iz Jugoslavije pristal na Tržaškem in Goriškem. Kljub temu, da se je le malo teh ubežnikov za stalno usidralo v tem prostoru, ki je bil za večino le prehodna postaja na poti v nove domovine, predvsem obe Ameriki in Avstralijo, so postali ti emigranti pomemben element slovenske stvarnosti in sooblikovali njen povojni razvoj. Njihova vloga in vpliv sta prišla v prvi vrsti do izraza na šolskem področju, kjer so zlasti pod Zavezniško vojaško upravo tvorili vodstveno-organizacijski in v precejšnji meri tudi učni kader. S svojim intelektualnim in idejnim doprinosom (šlo je v veliki večini za visoko izobražene ljudi), ki se je med drugim

izražal tudi prek produkcije učbenikov in druge vrste dela z mladimi, so prispevali k razvoju slovenskega šolstva in k njegovemu usmerjanju stran od komunističnih vplivov. Nič manj pomembno in odmevno ni bilo njihovo delo na medijskem (tako v časopisju kot na valovih tržaške radijske postaje), publicističnem in kulturno-prosvetnem področju, predvsem v okviru katoliškega tabora. Njihova prisotnost pa se je čutila tudi v političnem življenju (Volk, 1997b). Tako se ta emigracija, ki zaradi svoje preteklosti in svetovnonazorskih prepričanj pri projugoslovanskem prebivalstvu ni mogla biti priljubljena, uvršča polnopravno v povojno zgodovino slovenske zamejske skupnosti v Italiji.

Od po vojni nastale politične situacije in teritorialnih sprememb pa ne moremo ločiti niti množičnega izseljevanja, ki je zajelo Trst in manj Gorico od srede petdesetih do srede šestdesih let. In pri tem se želimo posebej ustaviti. Šlo je za pretežno prekooceanske tokove, ki so se sprožili ob globoki gospodarski krizi, v kateri se je območje znašalo po odpravi Svobodnega tržaškega ozemlja in gospodarstva, ki ga je vzdrževala Zavezniška vojaška uprava. K poslabšanju življenjskih

razmer je pripomogla naselitev okrog 65.000 beguncev iz Istre, kar je med drugim zaostrovalo stanovanjsko stisko in prispevalo k vznujanju nekakšne psihoze brez-perspektivnosti, sindroma o nejasni in negotovi bodočnosti (Donato, Nodari, 1995, 61). Tako se izseljenski sezname niso polnili le z imeni brezposelnih in tistih, ki so se znašli v vprašljivem socialnem in gospodarskem položaju, ampak so se za izselitev velikokrat prijavljali tudi taki, ki so zapuščali stalna delovna mesta. Izseljenski proces se je razvijal v lastnem zanosu in ob atraktivnih vplivih priseljenjskih dežel, na katere so izseljenci gledali v upanju na dosego večje socialne in gospodarske stabilnosti. Med vzgibi, ki so vodili te ljudi v svet, pa ne gre zanemariti niti součinkovanja, če že ne odločilnega vpliva političnih motivacij. Mnogi so v samostojni državi namreč videli primerno rešitev tržaškega vprašanja in so bili ob propadu tega načrta razočarani. Tako je v tržaških izseljenskih krogih še danes zelo živa independentistična ideja in ni težko naleteti na izseljence, ki razlagajo svojo odločitev preprosto z nezaupanjem do italijanskih oblasti in zavračanjem italijanske države (Kalc, Pahor, 1993, 15 sq.; Apih, 1988, 186).

*Rezijanska brusarja Isidoro in Domenico Negro s svojim delovnim orodjem "krüzma" leta 1904 (NŠK).
Isidoro and Domenico Negro, grinders from Resia, with their tool called "krüzma" in 1904.*

Aspekti in dejavniki tistega izseljenskega trenutka, ki je po uradnih statistikah na Tržaškem zajel okrog 19.000, v Gorici pa 3.000 ljudi, se ob upoštevanju številčnosti in kompaktnosti morda najbolje zrcalijo v izseljevanju v Avstralijo (Donato, Nodari, 1995, 68). Ta tok se je navezal na priseljenjske programe, ki jih je takrat Avstralija izvajala za pospeševanje demografskega in vsesplošnega razvoja kontinenta. Sprožil se je takoj po izjavi o ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja, oktobra 1953, se v naslednjih nekaj letih močno razbohotil in se nato do konca desetletja skoraj popolnoma iztekel. Nekateri statistike govorijo o približno 9.000 odhodih, verjeti pa je, da jih je bilo neprimerno več (Purini, 1997, Cresciani, 1996, 51; Apih, 1988, 186). Zaradi takih razsežnosti in intenzivnosti je v Trstu, ki je dotlej živel v zavesti svoje atraktivne vloge in je zdaj s pomola množično pozdravljal ladje in ladje odhajajočih someščanov, ta velika izguba povzročila močan čustveni pretres, ki se je zapisal v njegovi zgodovinski zavesti. Za slovensko narodno skupnost, za katero se ocenjuje, da je prispevala kakih 30% celotnega izseljenskega kontingenta, in ki za razliko od italijanske komponente ni doživela istrskih "regeneracijskih injekcij", pa je pomenilo tudi ogromno sociodemografsko vrzel, ki je negativno vplivala na nadaljnji razvoj manjšine. Dovolj je pomisliti, da je bilo to izseljevanje večinoma družinskega tipa in da je šlo pri odraslih za selekcionirano prebivalstvo v najboljši delovni starosti in na višku demografske plodnosti. Zgovoren pa je tudi podatek, da je v obdobju med 1955 in 1959 zaradi izselitve v Avstralijo zmanjkalo v slovenskih šolah na Tržaškem kar 565 učencev (Stranj, 1982a).

Svojevstvene poteze tržaškega izseljevanja pa prihajajo do posebnega izraza v priseljenjskem kontekstu. Ne brez tipičnih težav, ki spremljajo presajanja v nova in nepoznana okolja, so se tržaški izseljenci uspešno in relativno hitro vživeli v avstralsko stvarnost. Po bivanju v vstopnih kampih, ki so se mu mnogi lahko izognili, potem ko so začela delovati solidarnostna razmerja s prej doseljenimi someščani, so mnogi sodelovali pri gradnji velikih javnih infrastruktur v notranjosti kontinenta ali šli opravljat trda dela na agrarna področja. Velika večina pa se je že takoj na začetku naselila v urbanih območjih, kjer je v razmeroma kratkem času prišla do lastne strehe in si zagotovila dober življenjski standard. Za to je bil odločilen izrazito kvalificiran poklicni profil teh izseljencev, ki so pogostokrat lahko celo izbirali delovna mesta in s svojim znanjem tvorili v industrijskih obratih inovativni strokovni kader (Nelli, 1996, 174; Kalc, Pahor, 1993). Dejstvo, da so prihajali iz mestnega in vsekakor urbaniziranega ter etnično mešanega okolja, jim je v primerjavi z drugimi priseljenji olajšalo vraščanje v avstralske metropole in omililo kulturni šok pri soočanju z avstralsko večetnično družbo (Cresciani, 1996, 57; Nelli, 1996, 175-176).

Razumljivo je bilo, glede na izvorno strnjenost in

medsebojno povezanost, ki jo je izseljenski proces še utrdil, da so se v velikih avstralskih mestih takoj konstituirali tudi kot skupnost. S tem so v malem reproducirali tržaško družbeno, kulturno in etnično stvarnost. Ni sicer še povsem jasno, v kolikšnem obsegu in kateri slovenski izseljenci s Tržaškega so se vpeli v to, tudi na društveni ravni organizirano skupnost oziroma so se k njej prištevali, upoštevajoč njihov delno podeželski izvor in morebitne nacionalne ter druge vplive in zadržke, ki so jih prinesli s seboj iz domačega kraja. Ne glede na to, je vsekakor težko soglašati z analitičnimi pristopi k problematiki tržaškega izseljenstva v smislu etnično nediferenciranih skupnosti oziroma brez zadostnih poudarkov na njihovi notranji etnični kompleksnosti, kot jih srečujemo v delih nekaterih italijanskih avtorjev, ki tržaško oziroma "julijsko" izseljevanje (emigracione giuliana - se pravi iz dela Julijske krajine, ki je ostal v Italiji) skupaj z istrskim in dalmatinskim (emigracione istriana e dalmata) obravnavajo avtomatično kot italijansko in ga povezujejo z italijanskim izseljenstvom nasploh (Donato, Nodari, 1995; Nodari, 1991; Nelli, 1996). V tej skupnosti nedvomno prevladuje (samo) italijansko govoreča komponenta in njeno notranje družbeno življenje v vseh svojih dimenzijah poteka v tržaškem (italijanskem) narečju ter reproducira tipične tržaške mestne modele. Vendar se nam zdi preveč poenostavljeno govoriti v tem primeru o sožitju med tržaško in italijansko identiteto kot izrazu močno poudarjene regionalne (tržaške) in nacionalne pripadnosti. Na podlagi spoznanj, do katerih smo prišli z raziskavo med tržaškimi Slovenci v Avstraliji oziroma Tržačani slovenskega porekla, se nam zdi umestno trditi, da sestavljajo to skupnost tržaški Italijani in tržaški Slovenci oziroma italijanski Tržačani in slovenski Tržačani, predvsem pa da je v njej dobiti tisto družbeno in kulturno tkivo, ki je rezultat spleta etnij, narodov, kultur in ki mu je težko najti mesto v točneje opredeljenih kategorijah. Ta etnični in kulturni splet je sad asimilacijskih procesov v starem kraju, dobil pa je pogoje, da se (vsaj delno) reproducira tudi v priseljenski tržaški stvarnosti, kot nam lepo kaže primer slovenskega dekleta, ki se je po opravljeni slovenski osemletki s starši izselilo v Melbourne. Tam si je z italijanskim Tržačanom ustvarilo lastno družino, v krogu katere je kot sporazumevalni jezik prevladala tržaščina, ki ju tudi otroka dobro obvladata in se z njo sporazumevata v tržaškem izseljenskem krogu, v katerem se cela družina prepoznava in je v njem angažirana preko raznih dejavnosti (Kalc, Pahor, 1993, 26 sq.). Vse to nas navaja k trditvi, da pri tržaški izseljenski skupnosti ne moremo govoriti samo o "etnični", ampak o "multietnični" in "multikulturni" skupnosti, ki se od svojega prihoda na avstralska tla s tamkajšnjo družbeno in kulturno stvarnostjo sooča skozi različne identitete, ki so prisotne v tržaški skupnosti. Razumevanje njene zgodovine in njenih značilnosti je možno le skozi "dva ali več jezikov in skozi dve ali več

kultur", kot je zapisal G. Cresciani, avstralski Tržačan in preučevalec italijanskega izseljevanja v Avstraliji, ki je poudaril dosedanjo nedovzetnost italijanske in avstralske historiografije do teh aspektov (Cresciani, 1996, 58). Res je potemtakem, da predstavlja to izseljevanje poseben izziv za avstralske in italijanske, a enako tudi za slovenske zgodovinarje.

Nazadnje se k pojavu, ki je po vojni dramatično prizadel slovenski manjšinski prostor v Italiji: množično zapuščanje beneškoslovenskih dolin. Kot že rečeno, sta sezonsko in začasno izseljevanje v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja prešla v ekonomsko logiko prebivalstva po vsem beneškoslovenskem poselitvenem ozemlju, ki v tem smislu ni več kot prej izstopalo v furlanskem gorskem in predgorskem kontekstu. Po prvi svetovni vojni so se začeli skupaj s furlanskim izseljevanjem beneškoslovenski tokovi zaradi mednarodnih ekonomskih trendov in evropske državno-politične razdelitve radikalno spreminjati, s tem, da so se od srednjeevropskih ciljev preusmerili proti zahodu, predvsem proti Belgiji, Franciji in Luksemburgu, s fašističnimi omejitvami inozemskega izseljevanja od leta 1927 dalje pa predvsem v notranjost Italije in v italijanske kolonije, kot tudi proti Nemčiji, ki je v tridesetih letih začela izvajati obsežne oboroževalne programe in s katero je Italija sklepala delovne pogodbe. Spremenjenim razmeram so se morali prilagoditi tudi stari izseljenski poklici. Pri rezijanskih trgovcih in brusarjih, ki so jim nove državne meje oteževale tradicionalne poti, se je povečala težnja k opuščanju popotništva in stabilizaciji v podeželskih in večjih središčih. Sicer pa je izseljevanje tisti čas sploh začelo prehajati od začasnih k stalnim oblikam, kar je sprožilo proces izpraznjevanja gorskih področij širom alpskega loka (Kalc-Kodrič, 1992, 206). V Reziji, kjer je bil pojav posebno izrazit, je tako število rezidenčnega prebivalstva padlo med letoma 1921 in 1936 za kar 45%, v ostali Benečiji pa za 12,7% (Stranj, 1982b, 133; Mladinski raziskovalni tabor "Rezija 89", 1990, 28).

Ta težnja se je po drugi svetovni vojni ob nadaljnji involuciji gorskih območij in njihovi vse večji družbeno-gospodarski emarginaciji močno pospešila. Beneškoslovensko prebivalstvo se je pod silo razmer takoj množično odzvalo na ponudbe mednarodnega delovnega tržišča, kar je podpirala tudi italijanska vlada, ki je za odpravljanje povojnih socio-ekonomskih neravnovesij zopet prešla k predfašističnemu ekonomskemu modelu in vključila med smernice svoje gospodarske in socialne politike tudi "izvažanje" odvečne delovne sile. S tem v zvezi je bil tudi sporazum z belgijsko vlado iz junija 1946, s katerim se je italijanska vlada obvezala priksrbiti 50.000 italijanskih delavcev za belgijske rudarske revirje. To delovno silo je Belgija potrebovala za zmago v "bataille du charbon" (bitki za premog), se pravi za ponovni zagon rudarske industrije, ki je bil ključnega pomena za rekonstrukcijo in nadaljnji gos

*Rezijanski popotni obrtniki pri svojem delu takoj po 1. svetovni vojni (NŠK).
Travelling tradesmen from Resia during their daily work immediately after World War I.*

podarski razvoj države. Operacija, kakršno je potem Italija izpeljala tudi z dvostranskim sporazumom s Francijo, je predvidevala tudi posebno korist, kar je ostalo dolgo časa javnosti prikrito in je nato vzbudilo veliko ogorčenja: za vsakega odposlanega delavca je namreč Italija dobivala v zameno določeno količino premoga, ki se je večala sorazmerno z večanjem izseljenskega kontingenta (Clavora, 1997, 93 sq.).

Beneškoslovensko izseljevanje se je v velikem številu vključilo v te meddržavne izseljenske programe, obrnilo pa se je tudi proti drugim delovnim tržiščem in državam, zlasti proti Luksemburgu, Švici, Nemčiji ter Kanadi, južnoameriškim državam in Avstraliji. Kasneje so se z italijanskim in furlanskim ekonomskim razvojem izseljenskimi ciljem pridružila še italijanska in zlasti regionalna urbana in industrijska območja. Tako so Nadiške doline med leti 1951 in 1984 izgubile več kot 52% svojega prebivalstva, ki je upadlo od 16.195 na komaj 7.669 oseb, od tega največ v desetletju 1961-71 (32,5%). Še večji je bil padec v Reziji, kjer je do leta 1981 zmanjkalo več kot 54% prebivalstva (Stranj, 1982b, 133; Clavora-Ruttar, 1985, 122). Ta negativni demografski proces, ki se je nato še nadaljeval, je dosegel višek prav v obdobju vse večjih prizadevanj

slovenske skupnosti v Italiji za doseg svojih narodnih pravic in uveljavljanje enotnosti manjšinskega prostora prek medsebojnega povezovanja in integracije vseh njegovih delov. In v zvezi s tem kontekstom in vprašanjem slovenske manjšine v Italiji nasploh je množični odliv iz Benečije presegel družbeno-gospodarske razsežnosti in zadobil izrazite politične konotacije. Toliko bolj, ker se je v precejšnji meri dvignil nad povprečje izseljenskega procesa iz alpskega in predalpskega prostora (to je znašalo okrog 37%) in ker ni pomenil le reakcije na naravno družbeno-gospodarsko involucijo, ampak umik pred razmerami, ki jim je na razne načine zavestno pripomogla politika italijanske države. Tako se v Nadiških dolinah, kjer so značilnosti gorskega ambientsa veliko manj poudarjene kot v ostalem predalpskem svetu Furlanije, ni moglo ustrezno izkoriščati agrarnih možnosti, ker je deželni urbanistični nacrt opredelil območje kot izrecno gozdno-pastirsko in tako zavril njegov gospodarski razvoj. Kar 5% ozemlja je bilo nadalje vezano na vojaške služnosti, zaradi katerih je sicer bolj ali manj trpela vsa dežela, glede na njeno strateško lego na meji z Vzhodom (Clavora-Ruttar, 1990, 47-79). Svoje pa je prispevala tudi gonja proti vsakemu izrazu slovenstva na teh tleh in sploh napeto

ter moreče protislovensko ozračje, ki so ga ustvarjale protislovenske sile ves povojni čas - kot prihaja vse bolj na površje - s pomočjo posebnih podtalnih političnih in paravojaških organizacij, ki jih je država vzdrževala za obrambo nacionalnega teritorija in za boj zoper komunizem (NAZ, 1996). Tako je po odprti politiki poitalijančevanja, ki jo je italijanska država vodila vse od priključitve tega področja k italijanskemu državnemu ozemlju leta 1866 do konca fašizma, Benečija utrpela najhujše udarce v času razcveta italijanske demokracije.

Vendar je ravno dramatično stopnjevanje izseljenškega procesa sprožilo reakcijo na družbeno-gospodarsko propadanje Slovenske Benečije in okrepilo v ljudeh zavest o etnični identiteti tega ozemlja. Identiteti, ki ohranja seveda svojstvene poteze in se le pri enem delu istoveti z vsem in povsem s slovenstvom, drugače pa se izraža skozi prepletanje italijanskega čuta in gojenja izvornih jezikovnih in drugih tradicij oziroma se popolnoma zapira v kulturni in etnični lokalizem. Stoletna družbena in državnopravna vpetost v romanski prostor in njegovi kulturni vplivi, zgodovinska odmaknjenost od ostalega slovenskega sveta in predvsem italijanska prizadevanja za odlujevanje te skupnosti od njenih korenin in za njeno italijansko akulturacijo s pomočjo šolske ustanove, z vnašanjem občutka narodne manjvrednosti, celo z "znanstvenim" dokazovanjem njenega neslovenskega, pač pa ruskega ali poljskega izvora

in, kot rečeno, z ustrahovanjem: vse to namreč ni moglo ne zapustiti v prebivalstvu Benečije globokih sledov. Narodnobuditeljska vnema beneškoslovenske duhovščine in drugih narodno zavednih domačinov tem vplivom, ki so se uveljavljali tudi skozi socialno-ekonomske dinamike, ni mogla zoperstaviti dovolj učinkovitih protuteži in omejiti narodnega zatajevanja. Potlačevanje in razdvojevanje zavesti je nadalje poglobila še druga svetovna vojna z ideološko-nacionalno polarizacijo, ko se je besede Slovenec oprijel pojem "slavokomunist", privrženec Jugoslavije in vsekakor sovražnik Italije, Zahoda in njegovih vrednot. Izseljevanje je ob vsem tem, kljub dramatičnosti, pomenilo v nekem smislu osvobajanje, ker v tujini izseljenci niso več čutili pritiskov te situacije in so našli priložnost za svobodnejši in manj obremenjen odnos do svojih korenin. Ni čudno torej, da se prav izseljenci, ki so se v tujini organizirali v društvih, od poznih šestdesetih let in zlasti po potresu leta 1976 pojavljajo med pomembnejšimi nosilci prizadevanj za zaustavitev izseljevanja in vsestranski preporod Benečije. Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine, v katero je včlanjenih na tisoče izseljencev širom po svetu, le-te povezuje med sabo in z Benečijo, ki se danes tudi z njihovim doprinosom bolj samozavestno in v marsičem inovativno spoprijema s svojimi težavami kot sestavni del slovenske manjšinske stvarnosti v Italiji.

MIGRATION TRENDS ALONG THE WESTERN BORDERS OF THE SLOVENE ETHNIC TERRITORY: TOPICS AND PROBLEMS

Aleksaj KALC

NŠK Trst - Department for history, IT-34138 Trieste, Via Petronio, 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

The treatise deals with the problems of migration in the Slovene-Italian frontier region with special emphasis on the movements by the Slovenes in the light of the general complexity of this area as of a meeting-point of the Alpine, lowland, Karst and Northern Adriatic littoral regions, as well as of Romance, Slav and Germanic cultures, the area which in the course of somewhat turbulent historical occurrences experienced numerous political-territorial changes. The author exposes various cases and specificities of migration, which define the migration complexity of this area and confront a researcher of this subject with some new methodological and interpretational issues.

The survey begins with Beneška Slovenija (Slavia Veneta), i.e. the westernmost part of the region historically inhabited by the Slovenes, the region which has always been separated, except during 1797 and 1866 when it

belonged to Austria and, for a short period, to the Illyrian provinces, from the central Slovene territory, at first under the Venetian Republic and then under Italy, which is clearly reflected in the specific cultural characteristics of the Slovene community living there. In Beneška Slovenija developed, similarly as in the entire Friulian Alpine and pre-Alpine country, various forms of seasonal migration as a result of the crisis in the traditional upland economy based on agriculture, pasturage and forestry which no longer satisfied the inhabitants' needs. The migration was at first subjected to the agrarian productive cycles, while in the course of the 19th century, when it turned out, due to the stimulations of the international market, truly massive, it gradually became the principal economic factor.

Beneška Slovenija stands out in this context on account of two very different situations. Owing to the agriculturally unfavourable geological-morphological conditions, the Resia valley had known seasonal migration at least since the 16th century onwards, while in the 19th century it reached the highest migration percentage ever. Most characteristic of it were the so-called travelling trades, such as peddling which had been common already amongst the oldest emigrants, knife grinder's trade and, to a lesser extent, some other travelling trades. These traditional activities remained very common among the Resian people even when the seasonal migration in the Friuli region as well as in Resia became associated, in the course of the 19th century, particularly with the construction workers market. Also characteristic is a certain professional specialisation of the emigrants in view of each of the four Resian communities, which is also distinctive in the form and dynamics of social life, e.g. in a distinct endogamy. In traditional professions and especially as far as migrating merchants are concerned, a clear social stratification occurred, so that it is possible to draw a clear distinction between them, from minor door to door vendors selling various petty goods or requisites and travelling tradesmen (with something more to offer) to the "middle class" merchants, who gradually turned from the travelling forms of activity to increasingly sedentary ones, and grinding masters who in larger centres opened workshops and shops where various cutting appliances were sold, to wholesalers who could be seen in larger centres at least from the end of the 19th century. From this very diverse picture we can make out a structural role of emigration, around which circled a number of strategies, from capitalistically-enterprising ones to those of the very basic survival.

In contrast to Resia, the seasonal migration in the remaining Beneška Slovenija began to affirm itself, with a few exceptions, with quite a delay compared with the Friulian Alpine and pre-Alpine context. The researchers of the migration complexity ascribed this, in somewhat contradictory way, to the "ethnic factor", a kind of Slavic moral characteristics and life habits. The development of Alpine studies and primarily anthropological ecology, which exposed the significance of migration in upland social-economic systems, proved, on the other hand, that the simplified interpretations of such and similar phenomena are totally out of place.

The second dealt with problem is migration to Trieste in the 18th century and particularly in the course of the 19th century. In this frontier region it acted, with its port-mercantile role, in the function of the Hapsburg monarchy as a strong attractive pole for the population of the more extensive hinterland. This treatise emphasises the formation of a multiethnic social structure of this border town in the light of immigration coming mostly from Carniola, Austrian Littoral, Dalmatia and Italian territory. Emphasis is also laid on the dynamics of immigration processes in view of social-economic systems and conditions in individual emigrant areas and on advancement of capitalist modernisation. From the aspect of Slovene immigration the author emphasises the significance of studying, apart from basic labour force which formed the major part of the inurban currents, also the people of higher social classes who in the course of the 19th century contributed towards social-economic growth of the Slovene component and affirmation of the Slovene community in Trieste on cultural and political levels. Also exposed in respect of immigration processes are other types of migration (temporary and permanent, continental and overseas) occurring in the same period in certain areas of the Trieste hinterland, in connection with which the author emphasises a need for a comparative study of the migration trends in order to understand the reasons and causes which in different areas and in different periods of time gave privilege to one instead of some other choice of migration. As far as Trieste is concerned, its role in the last decade before World War I is dealt with as of a transoceanic immigration port which, however, did not affirm itself completely as an Austrian "national" port, when the emigration currents from Austria mostly ran, even after the opening of regular lines, via northern European ports. This complexity is particularly interesting from the aspect of the Austrian emigration issues of that time and the contests among European ports and shipping lines for the supremacy in the transoceanic emigration traffic from eastern and southeastern Europe.

There follows a section on emigration of Slovene and Croatian populations from the Julian March (of the former Austro-Hungarian state territory which was after World War I annexed by Italy), closely associated with political-territorial transformation of the territory and, to a large extent, with the fascist anti-Slovene and anti-Croatian denationalisational policy. It was certainly a complex phenomenon conditioned by an interlacement of a number of factors and situations, which can not be reduced to the level of political emigration in the narrowest sense of the word. Namely, it implied emigrants who were virtually forced to leave by being eliminated from various

employments, transferred to the interior of the country, or had no other choice than to move away from hostile atmosphere, as well as economic emigrants, wherein it should not be forgotten that the fascist denationalisation policy operated on the level of social-economic thwarting of the "secondary" population and with different reliefs attempted to stimulate emigration. The emigrant population, estimated at some 100,000 individuals, turned to Yugoslavia as to its parent country, where some 50,000 lived (according to the Italian sources) in 1934, and (especially Slovenes) to South America, particularly Argentina. A marked feature of these emigrants, especially those in Yugoslavia, was their political activity against the fascist Italy, expressed mainly with propaganda and other activities linked to the territorial and ethnic issues of the Julian March. Thus they played an important role in Yugoslav-Italian relations. Regarding the emigration communities in South America, which were especially in World War II strongly politically committed to the annexation of the Julian March to Yugoslavia, the author underlines also the participation in the trade union and communist movements there as well as the complexity of the relations with the immigrant community of the Slovene anticommunist refugees established after the war.

The migration trends in the area, which is the subject of this research, were after World War II yet again closely associated with the political-territorial transformation of this region which was now situated not only on the border of two states but also of two different political systems and opposing world blocs. Particularly symptomatic in connection with the demarcation between Yugoslavia and Italy is the mass departure of the Italian and partially Slovene and Croatian populations from the territories that remained on the Yugoslav side. From the Slovene point of view the author exposes, apart from some other migration cases linked to the historical moment of that time, the presence (in most cases temporary) of the numerous Slovene anticommunist emigrants in the Trieste and Gorizia regions, where they became, during the Allied military administration and later on, an important factor in the development of the more or less pro-Yugoslav Slovene national community, especially in educational, cultural and political spheres and as a firm support against communist influences.

Special emphasis regarding the postwar migration trends is laid on the emigration from the Trieste region in the 50's and 60's, as a result of the economic crisis and poor social conditions after the abolition of the Free Trieste Territory in 1954 and the annexation of the territory to Italy. This emigration (some 19,000 people according to the official statistics), which was also a consequence of a "no prospect psychosis" and the disappointment due to the loss of independence, turned towards various continents, particularly Australia. It implied not only individuals but entire families and caused, apart from the strong emotional response, a demographic gap which was in no way negligible. It was particularly distinct in the Slovene ethnic community, which according to some estimates contributed to some 30% of the entire migrational contingent and was felt during the further all-round development. Considering that it came from urban environment, the emigration had some peculiar social and cultural characteristics which showed themselves, for example in Australia, in the merging of the Trieste community with the immigrant environment. A significant distinctive element in this is also the ethnically mixed structure of these communities, due to which the author believes that we can speak of a "multiethnic" migration community in the multiethnic territory of Australia, the research of which represents a special challenge for migration and ethnic studies.

The end of the treatise is yet again dedicated to *Beneska Slovenija* which experienced a dramatic demographic impoverishment after World War II. After the long decades of seasonal and temporary emigration, a permanent abandonment of the valleys of *Beneska Slovenija* began already during the two World Wars but later on reached some truly dramatic extents. Under the pressure of economic needs and social modernisation, the Slovene population emigrated to various European working centres (mainly Belgian mining areas, Switzerland, Luxembourg), North and South America, Australia and, of course, to Italy, mostly to the developing Friulian centres. Thus the number of inhabitants of the *Nadiža* valleys fell, during 1951-1984, from 16,195 to 7,669, while the number of inhabitants of *Resia* decreased, during 1951-1981, from 3,350 to 1,520. Such regression can be attributed not only to the backwardness of the region but also to the purposefully inappropriate development policy led by Italian state in this part of the Slovene ethnic territory in the sense of strengthening the Italian national borders and protecting the country from influences coming from the communist East.

Key words: migration, emigration, western Slovenia, Venetian Slovenia, Friuli-Giulia region

LITERATURA

Apih, E. (1988): Trieste. Bari, Laterza.

Benvenuti, S. (1982): Da "peccatori" a "depravati". Note

sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878-1891). *Qualestoria*, Trieste, 10, 3, 51-70.

Bogatec, V. (1975): Boj v Argentini (1929-1934). V: *Križani v boju za svobodo. Križ pri Trstu*, 142-143.

- Blanchini, E. (1898):** La proprietà agraria nel Friuli italiano ed i bisogni economici e sociali. Udine.
- Catalan, T. (1991):** L'emigrazione ebraica in Palestina attraverso il porto di Trieste (1908-1938). *Qualestoria*, Trieste, 19, 2-3, 57-107.
- Cattaruzza, M. (1979):** La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale. Torino, Musolini.
- Clavora, F. (1997):** Od duoma ... do čarnega pakla. Cividale del Friuli, Unione Emigranti Sloveni del Friuli-Venezia Giulia - Slovenci po svetu.
- Clavora, F., Ruttar, R. (1985):** Sloveni ed emigrazione. Il caso delle Valli del Natisone. Cividale del Friuli, Zveza beneških izseljencev.
- Clavora, F., Ruttar, R. (1993):** La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000. Premariacco, Zveza slovenskih izseljencev Furlanije-Juljske krajine.
- Colummi, C., et al., (1980):** Storia di un esodo. Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Cosattini, G. (1983):** L'emigrazione temporanea in Friuli/ponatis originala iz l. 1903/. Udine.
- Cresciani, G. (1996):** Storia e caratteristiche dell'emigrazione giuliana, istriana e dalmata in Australia. *Qualestoria*, Trieste, 25, 2, 35-65.
- Dapit, R. (1995):** La Slavia Friulana - Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata. / Beneška Slovenija - Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija. Cividale / Čedad - San Pietro al Natisone / Špeter, Circolo Culturale / Kulturno društvo "Ivan Trinko" - Cooperativa / Zadruga "Lipa".
- Donato, C., Nodari, P. (1995):** L'emigrazione giuliana nel mondo. Note introduttive. Quaderni del Centro studi economico-politici "E. Vanoni", Nuova serie, 3/4, Trieste.
- Dorsi, P. (1996):** I "regnicoli": una componente dimenticata della società triestina in età asburgica. V: Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento. Studi in onore di Elio Apih. *Civiltà del Risorgimento* 52. Udine, Del Bianco, 113-130.
- Ermacora, C. (1951-52):** Artigiani senza insegna. Che fasto?, Udine, 27/28, 172-180.
- Fuchs, R. (1963):** Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri. Prospettive triestine. *Rivista del Centro di studi politici, economici e sociali di Trieste*. Trieste.
- Genorio, R. (1988):** Slovenci v delavskem gibanju Argentine v obdobju med obema vojnama. Migracijske teme, Zagreb, 1-2, 188-189.
- Grafenauer, B. et al. (1978):** La storia della Slavia italiana. Quaderni Nadiža 3. San Pietro al Natisone.
- Hartman, B. (1976):** Primorci in slovenska kultura v Mariboru med vojnama. V: *Jadranski koledar* 1977. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 142-150.
- Kalc, A. (1990):** Etnična problematika kot stičišče med disciplinami na poti v interdisciplinarno raziskovanje: primer izseljevanja iz doline Rezije. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 23, 132-135.
- Kalc, A. (1991):** Ko so Primorci odhajali na tuje. Odšli pa so večinoma mladi... *Primorski dnevnik*, Trst, 21.4., 8-9.
- Kalc, A. (1992):** Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914. *ZČ*, Ljubljana, 46, 4, 479-496.
- Kalc, A. (1992):** Pistolero peligroso. *Življenjska zgodba izseljenca Leopolda Caharije*. V: *Jadranski koledar* 1993. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 121-126.
- Kalc, A. (1995):** Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 33-55.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1992):** Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *ZČ*, Ljubljana, 46, 2, 197-209.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1995):** L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale. V: *Brusa, C., Ghiringhelli, R.: Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale. Convegno internazionale. Varese 18-20 maggio 1994. Varese, I, 137-149.*
- Kalc, A., Pahor, M. (1993):** Relazione sulla ricerca sperimentale del progetto di studio "Gli sloveni di Trieste e l'esperienza australiana" / tipkopis, neobjavljeno. Zveza slovenskih izseljencev iz Juljske krajine - Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Koren, J. (1979):** *Revolucionarna pot Franca Štöke - Rada*. Trst.
- Longhino, A. (1992):** Val Resia. Terra di arrotini. Udine, Circolo culturale resiano "Rozajanska dolina".
- Makuc, D. (1993):** Aleksandrinke. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Marušič, B. (1995):** Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 57-66.
- Meneghel, G., Battigelli, F. (1977):** Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia. *Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna*. Pisa.
- Merkù, P. (1985/86):** Enkratnost Rezije. *Jezik in slovetvo*, Ljubljana, 31, 4, 101-107.
- Mislej, I. (1995):** *Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki*. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 15-21.
- Mladinski raziskovalni tabor "Rezija 89" (1990)**. Trst, Narodna in študijska knjižnica - Slovenski raziskovalni inštitut.
- Montanelli, P. (1905):** Il movimento storico della popolazione di Trieste. Trieste.
- Morassi, L. (1982):** Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val di Resia. *Qualestoria*, Trieste, 10, 3, 39-41.
- Morassi, L., Panjek, G. (1984):** Strategie familiari in Val di Resia (Sec. XIX). *Economia e Storia*, 4, V, 439-456.

- Musoni, F. (1902):** Sull'emigrazione specialmente temporanea, dal Veneto e più particolarmente dal Friuli. V: Atti del IV Congresso Geografico Italiano. Milano.
- NAZ (1996):** Gli anni bui della Slavia. Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale. Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- Nelli, A. (1996):** L'esperienza migratoria triestina - L'identità culturale e i suoi cambiamenti. ConVivio - Journal of Ideas in Italian Studies, St. Lucia, Queensland, Australia, 2, 2.
- Nodari, P. (1991):** La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne. Quaderni dell'Istituto di Geografia della facoltà di Economia e Commercio dell'Università di Trieste 16. Trieste.
- Pagani, B.M. (1968):** L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940. Udine.
- Perusini, G., (1948):** Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju. Slovenski etnograf, Ljubljana, 1, 57-65.
- Pričevanje R.G. (1997):** Tipkopis na Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Pupo, R. (1995):** L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria - 1943-1956. V: Donati, C., Nodari, P.: L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. Quaderni del Centro studi economico-politici "E. Vanoni", Nuova serie, 3/4. Trieste.
- Purini, P. (1997):** L'emigrazione da Trieste nel dopoguerra. Annales, Koper, 10, 251-262.
- Rota, F. (1807):** Estensione e reddito censuario nel Dipartimento di Passariano. Udine, Pecile.
- Rotta, G. (1988):** La distribuzione dei cognomi nella Valle di Resia (Udine) (XVIII-XIX sec.). Metodi e ricerche, Udine, n.s. 7, 2, 43-70.
- Srebernič, J. (1914):** Die Wanderbewegung in der Umgebung von Görz. Jahresbericht des Mädchenlyzeums der armen Schulschwesteren de Notre Dame in Görz. Görz, 5-17.
- Stranj, P. (1982a):** Poskus ocenitve števila tržaških Slovencev, ki so se izselili v Avstralijo / tipkopis, neobjavljeno. Trst, hrani Slovenski raziskovalni inštitut. V skrčeni obliki: Ladijska sirena je piskala nam vsem. Koliko Slovencev se je izselilo v Avstralijo skupaj z ostalimi Tržačani med leti 1955 in 1960? Primorski dnevnik, Trst, 21.4.1991, 8.
- Stranj, P. (1982b):** Demografsko gibanje v Furlaniji-Juljski krajini. V: Jadranski koledar 1983. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 131-135.
- Stranj, P. (1992):** La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Ž. Trieste, Založništvo tržaškega tiska - Editoriale stampa triestina.
- Trebče (1966):** Trebče v boju proti fašizmu. Trst.
- Valussi, G. (1961):** Friuli Venezia Giulia. Le Regioni d'Italia 5. Torino, UTET.
- Viazzo, P.P. (1990):** Comunità alpine. Ambiente, popolazione, struttura sociale nelle Alpi dal XVI secolo a oggi. Bologna, Il Mulino.
- Viazzo, P.P. (1997):** Lo studio dell'emigrazione alpina tra ecologia culturale e demografia storica: alcune questioni aperte. V: Ferigo, G., Fornasin, A. (a cura di): Cramars. Atti del convegno internazionale di studi. Tolmezzo/Udine, 9-19.
- Volk, A. (1997a):** Naselitev istrskih beguncev v Tržaški pokrajini: vidiki "nacionalne bonifikacije". Referat na mednarodni konferenci Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Koper-Nova Gorica, 25.-27. september.
- Volk, A. (1997b):** Nekaj zapisov o slovenski politični emigraciji v Trstu do leta 1954 / tipkopis, neobjavljeno. Trst, hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Vovko, A. (1978):** Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Juljske krajine do leta 1933. ZČ, Ljubljana, 32, 4, 449-473.
- Vovko, A. (1979):** Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Juljske krajine" v letih 1933-1940. ZČ, Ljubljana, 33, 1, 67-102.
- Žerjavič, V. (1993):** Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdobju 1910-1971. Društvena istraživanja, Zagreb, 2, 4-5, 631-656.